

Várnai Györgyné

Interjúalany: Várnai Györgyné

Készítette: Sárdi Dóra

Interjú időpontja: 2008. március

Interjúkészítés helye: Budapest, Magyarország

Az apukám, dr. Klein Ármin Bács-Kiskun megyében, Császártöltésen született 1890-ben. Orvos volt, általános orvos. Mikor elvégezte az egyetemet, jött az első világháború, ahol végig harcolt mindenütt, az orosz, az olasz fronton volt, és századosi rangú ezredorvosként szerelt le, nagyon magas kitüntetéssel. Az 1940-ben kiadott Magyar Hadviselt Zsidók Évkönyvében fényképpel is benne van, az egész nacionáléja le van írva, a kitüntetései, minden a világon.

Apai nagyapám, Klein Sámuel és a nagymamám, Krakaer Etel 1879-ben házasodtak össze, és Császártöltésen laktak. Sok különbség volt köztük, a nagypapám 31 éves volt, a nagymama 19, mikor összeházasodtak. A nagyapám borkereskedő volt, és ahol laktak, a háznál volt szeszfőzde, borospince, lovak, kocsik, libák, kacsák, minden. Zsidó parasztok voltak, gazdálkodtak, állatot tartottak, igazi hagyományos paraszti életmódot éltek egy teljesen egyszerű, világítás nélküli, petróleumlámpás parasztházban. A házban volt hálósoba, volt egy ebédlő, konyha, meg volt az öt gyereknek egy szobája. A bútorok kispolgári, egyszerű bútorok voltak. Volt nekik egy paraszt cselédlány, aki kiment a kúthoz vizet hordani, meg karbantartotta a lakást, segített főzni a nagyanyámnak, ahogy régen ezek a kis háztartási alkalmazottak voltak – mit tudom én – fillérékért.

Nagyszüleimnek öt gyerekük volt, négy fiú és egy lány. A testvérek között egy év különbség volt, sorba jöttek évenként. A legidősebb fiú Klein Adolf volt. Adolf Kispesten lakott a családjával, borkereskedéssel foglalkozott, és volt két fia és két lánya: Ernő, Imre, Klári, Gizi. A felesége pedig Zsenka néni volt, de hogy mi volt az eredeti neve, fogalmam nincs. Adolf bácsi gyerekei elpusztultak Auschwitzban, a felesége is, de a bácsi túlélte a holokausztot, mert ő Ausztriába került, és végül Pécsen egy zsidó szeretetotthonban élt kilencven-nem tudom hány éves koráig.

A következő testvér volt a Jani bácsi. Ő is borkereskedő volt, és ők is Kispesten laktak. Jani bácsi felesége Gizi volt, de nem tudom, milyen Gizi. Ott egy gyerek volt, Bandi. Jani bácsi meg a Gizi néni Auschwitzban pusztultak, de ez az egy unokatestvérem Koltai Bandi néven – mert megmagyarosította a nevét – még hál' istennek él.

A harmadik fiú Klein Dávid volt – mi Dódinak hívtuk –, Dódi bácsi. Neki Császártöltésen volt szatócsboltja, a felesége Stein Ella volt – véletlenül tudom a nevét, mert ő jánoshalmai volt. Nekik a gyerekük volt a Juci, és volt egy később született fiuk, Pista, aki kikerült a háború alatt Izraelbe és az Izraeli Hadsereg tagja lett mint pilótatiszt. Mikor Dódi bácsi, Ella néni meg Juci hazajöttek a deportálásból, kimentek a fiuk után Izraelbe. Ők is azért maradtak meg, mert Ausztriába kerültek. Az úgy volt, hogy Bácsalmáson volt a gyűjtőtábor, onnan indították a vonatot. Az egész Bács-Kiskun megyei részről ott gyűjtöttek össze mindenkit, és még elmentek Szegedre, felvették a szegedi gettóból az ott begyűjtött zsidókat is. Ausztriában kettékapcsolták a vonatot, egyik része ottmaradt, a többi ment Auschwitzba. És azok, akik Ausztriába kerültek, azok mind megmaradtak.

A következő az egy szál lánytestvér volt, Bella néném, aki Pécsre ment férjhez. A férje Frankfurter Ignác volt, egy nagyon jó módú bútorgyáros, és Ignác bácsi fiatalon, még bőven a háború előtt meghalt egy sérvműtétben, Bella néni pedig nem jött vissza a deportálásból. Itt volt két fiú, Miklós és László, akik közt nagyon sok korkülönbség volt, mert Miklós 1910-ben született, Laci pedig velem egyidős volt, 1921-es. Miklós hazajött a munkaszolgálatból, egy darabig a bútorgyárat vitte – kárpitosmester szakmája volt –, és azután csinált egy kárpitos üzemet. Nagyon sokáig a pécsi hitközség elnöke is volt, körülbelül olyan tíz éve, hogy meghalt. Hogy Laci hogy maradt meg a háborúban, azt nem tudom, de ő Érden volt körzeti orvos. Ő megmagyarosította a nevét dr. Faludi Lászlóra. Egy éve körülbelül, hogy meghalt.

A fiúkból az apukám volt az egyetlen diplomás, a többi mind a nagyapám borkereskedő mesterségét folytatta. Nagyon rosszul, mert örökké eladósodtak, állandóan elárverezték a házuktól kezdve mindent, és a pécsi nagynéném meg az apukám – akik relatíve jólsituált emberek voltak – fizette ki a váltókat utánuk, meg mindig ők vásárolták vissza a családi vagyont.

Az apukám a gimnáziumot Zomborban végezte, az egyetemet Pesten. Jánoshalmán – ami körülbelül 10 kilométerre volt Császártöltéstől – folytatott praxist. A megyének ebben a körzetében, ezekben a kis falukban nem volt sehol orvos, se Hajóson, se Császártöltésen. Jánoshalmán minden pénteken volt hetipiac, és akkor jöttek be az emberek, hozták az árut, és akkor jöttek az apukámhoz is; akkor értek rá betegnek lenni, meg orvoshoz menni. Apukámnak nagyon nagy praxisa volt, és nagyon köztisztelőben álló orvos volt, akinél nem számított, hogy a betegnek van pénze vagy nincs pénze, mert ha nem volt, akkor gyógyszerre is adott neki pénzt. Nagyon-nagy tisztelőben állt, 2006-ban a hitközség és a jánoshalmi Polgármesteri Hivatal emléktáblát is készített neki Jánoshalmán. A táblát a szegedi rabbi avatta fel a zsinagóga falán.

Az anyukám részéről az volt a helyzet, hogy a nagyapám úgy vette el a nagymamám, Reiner Reginát, hogy két kislányt hozott a házasságba, Rózát és Ellát. Hogy nagyapám megözvegyült-e vagy elvált, ezt a részét nem tudom. A két testvér között egy év volt – nem tudom, mikor születtek –, és utána a nagyanyámnak 1894-ben született egy fia ebből a házasságból, Gábor, meg 1900-ban az anyukám, Szerén. A nagyapámat és a nagyapám részéről egyetlenegy rokont nem ismertem soha, mert amikor én visszaemlékszem, a nagypapa már nem volt. Az I. világháborúból nem jött vissza. Azt tudom, hogy osztrák származású volt, mert Goldschmied Manónak hívták. Pesten laktak, a Mozsár utca 12-ben, és hogy a nagypapám nem jött vissza, a nagyanyám itt maradt a négy gyerekkel. De ez a négy testvér úgy nőtt föl, hogy ha édestestvérek lettek volna, nem lettek volna jobb viszonyban.

Az anyukám leérettségizett, utána a Zeneakadémiára járt, elvégezte a hegedűművészi tanfolyamot, Hubay tanítvány volt [Hubay Jenő (született: Huber Jenő) Pest, 1858. szeptember 15. – Budapest, 1937. március 12., hegedűművész, zeneszerző és pedagógus. –

A szerk.], úgyhogy ő gyakorlatilag hegedűművész volt. Gyakorolta is egy darabig, de miután a nagyanyám itt maradt a négy gyerekkel, mellette az IBUSZ-nál, a békebeli, régi IBUSZ-nál [Több mint 100 éves, mára már holdinggá terebélyesedett cég. Fő profilja az idegenforgalom, a kül- és belföldi utaztatás. – A szerk..] dolgozott. Az apukámmal meg úgy jött össze, hogy egyszer a Gábor nagybátyám hazajött szabadságra az I. világháborúból és az apukám, mint katonatársa, elkísérte őt a Mozsár utcába. Mert ők együtt voltak a fronton.

Így ismerte meg anyukám az apukámat, és ebből szerelem lett. A háború után házasodtak össze, 1919-ben, és az anyukám leköltözött Jánoshalmára. Vidéki orvosfeleség lett. 1920-ban született egy első gyerek, aki halva született, és utána jöttem én, Klein Magda, 1921-ben. És anyukám egész családjában az anyukám volt az egyetlen, aki férjhez ment. A nagynénéim vénkisasszonyok maradtak, a nagybátyám meg nem nősült meg. Én voltam az egyetlen gyerek a családban, és agyon voltam kényeztetve.

Amire visszaemlékszem egész kicsi kislánykoromból, hogy akkor még nem volt meg a saját házunk, hanem egy parasztházat béreltünk, ahol se villanylámpa, semmi nem volt, ahol a kútról hordták a vizet. Oda születtem bele. Hogy ki segített a szülésnél, ezt a részét nem tudom, de Jánoshalmán születtem, abban a házban. Később aztán a belső részén Jánoshalmának, mondjuk az elitebb negyedén – mert falun úgy van, hogy a templom, a fiúiskola, és az egyebek az már a centrum – vett az apukám egy romos házat, és az már normális, mondhatnám nagypolgári módon volt berendezve. A háznak verandája volt vadszőlő lugassal, és nagy kert, amit a háztartási alkalmazottunk tartott rendben.

Anyukám nagyon jól beilleszkedett a falusi életmódba. Azért sem volt nehéz beilleszkednie, mert a jánoshalmi férfiaknak – a zsidóknak – majdnem mindegyiknek a felesége nem jánoshalmi bennszülött volt. Volt még rajta kívül pesti lány, a szomszédunknak a felesége szegedi volt, a családtagjai meg Újvidéken voltak, tehát így állandóan külföldi meg budapesti jövés-menés volt. De anyukám nagyon sokat kézimunkázott, biciklizett, hegedült. Nálunk otthon mindenféle hangszer volt, a zongorától kezdve a hegedűtől, a fuvolától a gitárig, és az apukám is minden hangszeren játszott. Ha csak megfogott egy hangszert, már gyönyörűen játszott rajta, és ha volt öt perc ideje a rendelőben, akkor rögtön előszedett valamilyen hangszert. Apukámnak gyönyörű hangja volt, és nagyon muzikális volt.

Én sokáig, nyolc évig tán eljártam zongorát tanulni, az anyukám meg a parasztokat, akik már valamilyen hangszeren játszottak, azokat tanította. De csak úgy passzióból. És szervezett egy zenekart, ami egészen 1944-ig nagyon jól prosperált. Csupa orvosok, tanító, állatorvos, ügyvéd, tisztiorvos, aki tudott zenélni, azokból állította össze, és úgy hívták a zenekart, hogy Úri dzsessz. Mind kiváló zenészek voltak, az anyukám volt a prímhegedűs, és minden szombaton este volt egy baráti összejövetelük, ahol zenéltek, a vendégek pedig táncoltak. Az egyik kocsmában egy helyiségben, nyáron meg a kerthelyiségben. Ez az összejövetel zártkörű volt, oda akárki nem jöhetett, hanem az úri társaság volt ott, a falusi notabilitások, a tanító, a patikus, szóval a jánoshalmi értelmiség. Ezért volt Úri dzsessz a zenekar neve.

Kiváló társaság volt, és kevesebb zsidó volt benne, annak dacára, hogy Jánoshalmán nagyon nagy zsidó közösség volt. Több mint száz család, és a nagy része nagyon ortodox vallásos, ahol nagyon sok gyerek volt. Anyukám családja mondjuk hagyományőrző volt, de nem volt vallásos. Anyukám nem vezetett kóser háztartást – arra nem emlékszem, hogy gyújtott-e gyertyát pénteken –, de az apukám úgy tartotta a vallást, hogy kiválóan beszélt jiddisül, héberül – svábul is, miután Jánoshalma sváb falu volt –, minden ünnepet megtartottunk, és apukám minden nagy ünnepnél ott volt a templomban. De ha jöttek érte, hogy: „Doktor úr! Rosszul van a Marcsa néni a falu végén”, akkor a templomból kijött, fölült a biciklire és elment a beteghez. Utána már, ha nem volt komolyabb baj, vagy nem volt szüléslevezetés, vagy valami, akkor visszajött a templomba és imádkozott.

Apukám minden imát kívülről tudott. Ő otthonról hozta ezt. A nagypapámék jiddisül beszéltek otthon – magyarul is, meg a nagypapám a parasztokkal svábul beszélt. Császártöltésen nem volt templom, de volt zsidó közösség, és a nagyszüleim nagyon vallásosak voltak. Nagypapának volt egy kis szakálla, kapele a fején és kalap is, a nagymamám parókás volt, kóser háztartást vezetett, szóval ortodox vallás szerint éltek. Ott pénteken megállt az élet, jött a szombat, és vasárnap reggel kezdődött újból. Azért is kellett cselédlány, aki eloltja a villanyt, elmegy a pékhez a sóletért, ami ott sül a kemencében, és hasonló ilyeneket elvégez.

Nagypapáékhoz Császártöltésre általában mi mentünk látogatóba, főleg ünnepekkor. A nagypapámék – amikor én emlékszem – már nagyon öregek voltak, kicsi lány voltam, amikor az ötvenéves házassági évfordulójuk volt. Úgyhogy mi jártunk át Császártöltésre, eleinte még parasztkocsival meg lóval, később, amikor már úri módunk volt, és már volt saját autónk – a háború előtt, 40-ben vettünk autót –, akkor azzal.

A széder estét Jánoshalmán tartottuk, apámék legjobb barátjánál, apukám I. világháborús katonatársánál, Jungreiszéknél. Náluk voltunk minden évben a nagyünnepekkor, és olyankor minden úgy zajlott, forsiftosan, ahogy a nagykönyvben meg volt írva. Jungreisz Izidor felesége szintén pesti lány volt, aki nem Jánoshalmán ment férjhez, de a férjét kinevezték az ottani Általános Takarékpénztár igazgatójának, úgy kerültek Jánoshalmára. A feleség nagyon korán, 42 éves korban meghalt méhen kívüli terhességben. Ott maradt két kisgyerek utána, akiket az anyukámék patronáltak, meg ott maradt az I. világháborús hadirokkant férje, tehát tényleg segítségre szorultak. Nem anyagilag, hanem lelkileg, meg egyáltalán a gyerekek nevelésében.

Jánoshalmán nekem nagyon sok barátnőm volt, velem korabeliek, akik aztán mind elpusztultak Auschwitzban. Zsidók voltak, és az teljesen mindegy volt, hogy én orvosnak a lánya voltam, a másik meg egy szatócsnak, de általában zsidó gyerekekkel barátkoztunk, a keresztény gyerekekkel nem nagyon jöttünk össze. Nem azért, mert szelektáltuk, nem voltunk rosszban sem, hanem ez így jött ki.

Az elemi iskola, ahova jártam Jánoshalmán, zsidó iskola volt. Mivel novemberben születtem, nem voltam még hat éves, és nagyon nagy probléma volt, hogy az apukám szerezzen egy tisztiorvosi engedélyt, hogy bekerüljek az első elemibe. Az iskolában négy elemi egyben volt egy osztályban, és turnusokban minden nap mind a négy osztállyal foglalkozott a László tanító bácsi, az elsőől a negyedikig. Amikor például az első elemistákkal foglalkozott, akkor mi nagyobbak addig valami feladatot kaptunk.

Nem tudom, hogy jutott eszükbe aztán a szüleimnek Budapestre iskoláztatni engem. Jánoshalmához 40 kilométerre van Kiskunhalas, ott volt a legközelebbi gimnázium. Nyilván azt akarták, hogy jobb iskolába járjak, és akkor a két legjobb iskola Budapesten volt, az Angol Kisasszonyok meg a Veres Pálné Gimnázium. Így kerültem a Veres Pálné Gimnáziumba. Az volt az elképzelés, hogy leérettségizek, utána megyek az orvosi egyetemre, és orvos leszek. Azért nem mentem reálgimnáziumba, hanem a normálisba, ahol latint tanultam, mert az kellett az orvosi egyetemen. És úgy volt, hogy majd ha kiöregszik az apukám, akkor az ő praxisát folytatom. De miután apukám 54 éves volt, amikor meghalt Auschwitzban, a kiöregedését nem tudtam megvárni.

Tízéves koromban, 1931-ben kerültem fel Budapestre, a Mozsár utca 12-be a nagyanyámhoz, anyukám édesanyjához, és tizennyolc éves koromig csak akkor voltam otthon Jánoshalmán, amíg a

tavaszi, a karácsonyi, meg a nyári szünet volt. Az anyukám nagyon sokat jött föl Pestre, mert mi nagyon-nagyon jó viszonyban voltunk. Anyámat imádtam, a legjobb barátnőm volt, de az apukámat rajongásig szerettem. Az volt a legboldogabb percem kisgyerekkoromban, mikor elhívták a falu végére beteghez, és akkor biciklivel karikáztam el, hogy legalább odáig elkísérjem, és kint megvártam, amíg esetleg egy szülést lebonyolított. Borzasztó apás voltam.

A nagymamámnál nem volt férfi a házban, négyen voltunk lányok, én, a nagyanyám meg a két vénkisasszony nagynéném. Gábor nagybátyám is velünk lakott, de ő a Magyar Aszfaltútépítő Vállalatnak volt a főmérnöke, az összes magyarországi nemzetközi utakat az ő irányításával végezték, és ő tavasztól ősziig, amíg az első hó nem esett le, addig kint volt a munkálatokat irányítani. Nem a pesti irodából irányított, hanem akkor még az volt a divat, hogy a főmérnök úr ott van, ahol a munka folyik. Nagybátyámnak nem volt felesége, és mindig mondtuk neki, hogy nősüljön, de akkor azt mondta: „Hogy nősüljek? Három nőhöz egy negyediket nem hozhatok ide.” Mindig gyönyörű barátnői voltak, de hát ő meg az apukám tartották el a nagyanyámat és a két féltestvért.

A Mozsár utcai lakás nagyon szép komfortos négyszobás lakás volt, volt benne egy hatalmas fürdőszoba fürdőkáddal, hengerkályhával, külön vécé is, a szobákban cserépkályha, és akkora szobák voltak, mint a Tattersall. Három méter magasak voltak, és a nagymama az egyik udvari szobát, az egyik utcai szobát meg a cselédszobát mindig kiadta. Az neki megélhetési forrás volt.

1934-ben az egész család átköltözött a Pozsonyi út 28-ba. A ház 1933-ban épült, és mi a második lakók voltunk, én elvileg tehát őslakó vagyok, mert azóta is itt élek. A lakás valójában első emeleti volt, de a háziúr – a háztulajdonos, akitől béreltük a lakást, és aki felettünk lakott – magasszintűnek jelentette be, mert így kevesebb adót kellett fizetnie. Mert akkor nem hatemeletes a ház, hanem csak öt, tehát ez az emelet ilyen sunda-bunda lett. Akkor is volt simliskedés, akkor is volt adócsalás, nem csak manapság! A lakás fél központi fűtéses volt, a mellékhelyiségekben volt központi fűtés, és az egyik szoba sarkában volt egy gyönyörű fafűtéses cserépkályha, a hálósobát pedig rézsobának hívtuk, mert csodálatos rézbútorok voltak benne.

A gimnáziumban elég sok zsidó lány volt az osztályban. Ez nem zsidó iskola volt, az iskolával nem kellett járni zsinagógába és zsidó ünnepekkor is mentünk iskolába; aki odajárt, azok az abszolút neológ zsidókhoz tartoztak. Akkoriban kötelező volt a hittan, és akkor derült ki, hogy ki kicsoda. Minden vallásnak volt saját hittantanára, egyik transzport ment az osztályból a katolikushoz, a tiszinek az órájára, mi meg mentünk a zsidóhoz. Valami Klein nevű volt a tanár, nagyon vallásos. Az iskolában kötelezően mindig Bocskai-egyenruhát [lásd. bocskai ruha] kellett hordani, az ünnepeken fehérét, hétköznap pedig fehér és kék csíkosat, mint a matrózból. És sötétkék Bocskai-sapkát, sötétkék hosszú Bocskai-kabáttal, a kabáton sújtásokkal, a sapkán pedig középen a gimnázium zománczott jelvényével. Ezt a felszerelést a Sütő utcában lehetett megvásárolni készen, az a bolt erre volt szakosodva, és két garnitúrát kellett venni, mert váltás is kellett.

Nehéz volt az iskola, sokat kellett tanulni, és komoly követelmények voltak. Három nyelven tanultunk: latin, német, francia. Ez kötelező volt. Énnekem a matematika ment nagyon jól, nyelvérzésem nem volt, de sok tantárgy volt, és annak meg kellett felelni, úgy a matematikának, mint a földrajznak. Volt egy földrajztanár, úgy hívták, hogy Geszti, ő is írta a tankönyvet, és fújnunk kellett az égtájakat, városokat, országokat! Bejött: „Papírt, ceruzkát!” – akkor elő kellett venni egy papírt, és meg volt adva egy téma, hogy a nem tudom melyik országnak a fekvése, a folyó, a

városok, a főváros, minden, és azt le kellett rajzolni. Fejből! De előtte be kellett tanulni a könyvből, hogy az ember meg tudja csinálni.

Az igazgatónőnk nagyon szigorú volt, olyan igazi tipikus békebeli, háború előtti vénkisasszony, dr. Hajcs Ilona. Rettenetes rendet tartott. És mi fegyelmeztettek voltunk. Ott nem lehetett fiúzni, hogy várjon az utcán, a sarkon a fiú bennünket. Mert utána raportra hívtak, és jött a letolás. Egyszer az apukám eljött értem az iskolába – az apukám nagyon fiatalos volt, nagyon jól nézett ki, egy jóvágású fiú volt –, és másnap föl hívtak raportra az igazgatónő, hogy hogy képelem én ezt? Voltam 16-17 éves. Be kellett az apukámat vinni, hogy ez az apukám volt, nem egy lovag. Szóval más volt az iskolarendszer is, tiszteltük a tanárokat. Volt egy Molnár Erzsike nevű lány – főorvos-asszony lett –, és mi voltunk ketten az osztályban a legfiatalabbak, mert novemberben születtünk mind a ketten. Egymás mellett ültünk nyolc évig a padban, két kis félszeg vidéki kislány. Evvel a dr. Molnár Erzsike barátnőmmel minden héten órákig beszélgetünk, és utólag jövünk rá, hogy mennyi minden megbeszélhivallónk volt, amit most, 86 éves korban tárgyalunk ki. Mert hát elsősorban mi volt akkor? A két óra közt tíz perc szünet, és akkor ott szigorú dresszúra volt.

Az iskola után jártam a barátnőkkel teniszezni, télen korcsolyázni, jártam zongoraórára, németórára, franciaórára, mert ez kötelező volt az iskolában. Egészen fiatalkoromtól kezdve kedvencem volt a teniszezés. Jánoshalmán volt tenispálya, és olyan játékos arány volt, hogy három fiú és én voltam az egy lány köztük. Teniszezni imádtunk és biciklizni minden mennyiségben, és nagyon szerettünk táncolni. Volt Jánoshalmán egy zsidó tánciskola, a Malvin néni, és odajártunk minden héten – hogy hányszor, már nem tudom –, de nagyon szerettünk odajárni táncolni. Meg volt beszélve, hogy ha olyan fiú kér fel, akivel nem szeretek táncolni, akkor akivel szeretek, az gyorsan lekér. Ilyen fifikás dolgok voltak.

Téli-nyári szünetekben otthon voltam Jánoshalmán, ahol nagy társadalmi élet volt, nagyon kellemes és ténylegesen egy nagyon jó értelmiségi társaság volt Jánoshalmán. És otthon minden program menetrendszerű volt. Pont a templommal szemben laktunk. Amikor tizenkettőt harangoztak, akkor kötelezően le kellett ülni ebédelni. Este, mikor hét órát harangoztak, kötelezően le kellett ülni vacsorázni. A háztartási alkalmazott szervírozta az ebédet meg a vacsorát, amit közösen főztünk, de az anyukám irányításával. Mindig olyan háztartási alkalmazottunk volt, aki főzni is tudott. Vacsora után átmentünk a Jungreiszekhez, akinek a felesége meghalt méhen kívüli terhességben, kísértáltunk a vasútállomáshoz a Fő utcán, és megnéztük együtt 10 órakor a vonatot. Ki jött meg Pestről? Meg mit tudom én honnét. Akkor hazasétáltunk, és ezzel vége volt a napnak.

Kötelező program volt, hogy elmentünk este sétálni. Elöl mentek az öregek, utánuk meg mi, a fiatalok. Mi gyerekek nagyrészt csak a szünetben voltunk otthon, mert az egyik Szegedre járt iskolába, a másik Bajára, a harmadik Kiskunhalasra. A szünetekben összeverődtünk, és akkor ez nekünk is program volt, hogy este elmentünk sétálni. Hát nem volt más! Egy héten egyszer volt mozi, akkor mentünk a moziba. És volt a tánciskola. Meg volt egy libaúsztató. Strand. De bennünket kielégített ez a szórakozás.

Néha elmentünk az autónkkal Balatonra, Balatonkenesére, vagy apukám azzal hozta el Jánoshalmára a nagymamámat Budapestről, aki aztán több hónapig ott is maradt nálunk. Apukámnak volt ugyan rendes jogosítványa, de nem nagyon vezette az autót. Volt a házukban lévő Hangya boltban egy segéd, aki teherautóval szállította az árut, a Miska, és autózáskor mindig a Miskát szedte elő az apukám. Ő volt a sofőr. Ha csak egy mód volt rá, apukám inkább a Miska

mellett szeretett ülni. Ha mégis egyedül ment és bedöglött az autó, akkor otthagya, beszólt az első parasztházba, hogy fogják be a kocsit és hozzák haza. És aztán Miskát küldte ki az autóért. Mondtuk az apukámnak, hogy milyen dolog az, hogy autót vezet, jól vezet, és ha valami probléma van, nem nyitja ki a motorházat, hogy megnézzé? Azt mondta, hogy ő nem nyúl hozzá, mert neki a keze a kenyerre, és az nem szabad hogy megsérüljön. Mindig ez volt a mottója: „Nekem a kezem a kenyerem.”

Jánoshalmán mentem a családdal együtt zsinagógába is, ott egy olyan jó társaság volt, jöttek a gyerekek is, és nagyon jól elszórakoztunk. Ott nem volt mese. De Pesten nem voltam zsinagógában. A nagyanyám abszolút nem volt vallásos, két nagynéném se, a nagybátyám se. És otthon mindég kiruháztak, mikor jöttem vissza Pestre. Meg Hanukakor is kaptam ajándékot, de a karácsonyt nem tartottuk. Rendes, hagyományos, nagyon jó vidéki életet éltünk, nagyon jó hely volt Jánoshalma, és nagyon szerettük, addig, amíg nem volt a vészorszak.

1939-ben érettségiztem, akkor jött a következő numerus clausus [lásd. Zsidótörvények Magyarországon], és már az egyetemre nem vettek föl. Hazamentem Jánoshalmára, és azt mondta az anyukám, hogy minden úrilánynak meg kell tanulni varrni. Volt egy nagyon rendes keresztény varrónő, és odajártam szabni meg varrni tanulni. Ez nem volt kötelező, de szerettem menni, a többi lányokkal jóban voltunk, jó barátok, jó ismerősök voltak. Olyan 2-3 órát ott voltam, a többi időt meg kellett biciklizni menni, meg kellett teniszezni menni.

A varróiskolában addig voltam, amíg férjhez nem mentem. A férjemmel úgy ismerkedtünk meg 1940-ben, hogy kóser disznót vágtunk. Minden évben vágtunk. Mert az apukám két nagy földbirtoknak volt az uradalmi orvosa, a kalocsai érseké és a Rosenberg uradalomé, és nem pengőben, hanem természetben kapta az orvosi honoráriumot. Decemberben disznót vágtunk – nem az apukám vágta le, hanem hívtak egy hentest, aki levágta, rendesen, forsriftosan volt csinálva –, és olyankor az volt a szokás, hogy az összes barátot, mindenkit, nagy disznótoros vacsorára meghívnak. Az egyik orvoskolléga szólt telefonon, hogy nem tudnak átjönni, mert Pestről jön egy vendégük. Mondta nekik apuka, hogy ez mért probléma? Plusz egy személy, ahol ennyi ember van vacsorára meghívva?! Hát a férjem volt az a plusz egy személy, akivel percek alatt jó beszédes viszonyba kerültünk. Akkor olyan rettenetes nagy tél volt és olyan hóesés, hogy hetekig nem mentek a vonatok. Szegény férjemnek ez lett a veszte. Ott ragadt nálunk.

A férjem Weizenfeld György – Várnaira lett magyarosítva – 1908-ban született, tizenhárom évvel volt nálam idősebb. Az apósom, Weizenfeld Jakab eredetileg jánoshalmi származású volt, és miskolci lányt vett feleségül, Weisz Irmát. Apósomnak nagy textil és konfekció áruháza volt Miskolcon, úgyhogy ők Miskolcon éltek. Hat gyerekük volt, és a sors különös kegyéből öt gyerek hazajött a háború után. Az apósom, az anyósom, meg Magdi lányuk Auschwitzban maradt a kisfiával, de a többiek átvészelték. A legidősebb lány Olga volt – ő a háború után kiment Ausztráliába –, volt még a Pál – ő megmagyarosíttatta a nevét Vári Pálra –, volt még a Pista, és volt a Teréz. Ezek voltak a férjem testvérei.

Nekem – aki a Goldschmied családban, anyám részéről egy darab gyerek voltam – furcsa volt egy ilyen nagy családba bekerülni, ahol hat gyerek volt, a hat gyereknek férje, felesége, gyerekei, és rettenetesen összetartottak a testvérek. Az anyósom egy határtalanul intelligens, igazi dáma volt. Megkövetelte, hogy minden este vacsora után, aki testvérek Miskolcon laktak, unokástul, férjestül, feleségestül összeüljenek. Ha nem volt ott senki idegen, akkor is voltak vagy tizenöten, és

anyósoméknak akkora ebédlőjük volt, mint a Tattersall.

A szüleim nagyon szerették a férjem, de voltak olyanok, akik megjegyzést tettek – hát akkor volt a férjem 32 éves –, hogy: „Doktor úr! Az egy szem lányát egy ilyen öregemberhez adja férjhez?” 1941-ben házasodtunk össze. Először polgári esküvőnk volt, és amikor mentünk a községházára, akkor tankok között mentünk, mert akkor kapcsolták vissza Délvidéket, előzőnöltek bennünket a menekültek, a katonaság meg ott állt hadisorrendben a tankokkal. Az egész jánoshalmi csendőrséget, akik mind az apukám betegek voltak, lecserélték, és délvidékieket tettek helyettük. Akkor már tudtuk, hogy nagy baj van. Hát már bőven ment a háború.

A polgári esküvő után forsriftoz ortodoxesküvő is volt, nem is volt téma, hogy ne legyen egyházi esküvő! De nem vallási okok miatt volt, hanem azért, mert Jánoshalma az ortodox egyházközséghez tartozott. Részemre furcsa volt. Nálunk, az egyik szobában volt felállítva a hüpe, én az egyik szobában voltam leültetve a sarokban egy fotelba, letakarva, bádekkolva – azt sose fogom elfelejteni! – és mellettem gyertya. Úgy ültem ott, mint akit felravataloztak. Egyik szobában voltak a nők, másik szobában a férfiak, és ott imádkozott a Lorgyán bácsi, a kántor (Jánoshalmán ő volt a sakter is), meg a pap. A férjem egyszerre meguntta ezt, bejött hozzám, odaült a fotel karfájára és átölelt. Észrevette a Lorgyán bácsi, a kántor. Rettenetes vallásos volt! Az aztán az ortodoxoknál is ortodoxabb volt, és bekiabált: „Nem jön ki rögtön?! Eltréflizi a menyasszonyt.” Végigröhögtem az egész esküvőnk. Mikor a hüpe alatt álltunk, ott is. A férjem megbökött, azt mondja: „Sírsz vagy nevetsz?” Hát végigröhögtük az egész esküvőt. Úgyhogy el lettem tréflizve.

Utána nagy fogadás volt. Az egyik szobában volt a kóser koszt az ortodoxoknak, a másikban a nem olyan vallásosoknak, a neológoknak. Ebéd után mi sarkon fordultunk és elutaztunk. Följöttünk Pestre. Ez volt 1941. április 27-én. A férjem, annak dacára, hogy miskolci volt, Pesten lakott, a Dohány utca 20-ban volt konfekcióüzemük a bátyjával. Egy egész emelet, és ott volt a férjemnek lakása is. Azután megvártuk, amíg felépül a Kresz Géza 38-ban egy új ház, és akkor ott lett a lakásunk. Egy három szoba hallos, nagyon szép lakás.

A férjemmel olyan jól voltunk egymással és olyan nagy szerelem volt, hogy tényleg egymásnak éltünk. Nagy társadalmi életet éltünk, jól éltünk, nem volt anyagi problémánk, semmi a világon. Amikor eszembe jutott, akkor fölültem a vonatra, elmentem haza Jánoshalmára. Amikor megérkeztem, kérdeztem a házvezetőnket, a Mariskát: „Hol vannak az anyukámék?” Azt mondja: „Lakodalomban vannak, parasztlakodalomban.” Mondom: „Melyik kocsmában?” Mentem utánuk. És a férjem jött utánam hétvégén.

1942-ben meghalt Róza nagynéném vesezsugorban, és nem sokkal utána meghalt az anyai nagyanyám is. Nagyanyám 88 éves volt ekkor. Nem is volt beteg, fájt ugyan a lába, de azonkívül semmi baja nem volt, de a nagynéném halála után teljesen összeroppant. Úgy szerette a nagynénéimet, mintha az édes gyerekei lettek volna. Szegény kiment a vécére, sokáig nem jött ki, és akkor mondtam az Ella nagynénémnek: „Mit csinál az ómama ilyen sokáig?” Ott halt meg, egy perc alatt. 42-ben halt meg az apai nagyapám is, és 42-ben behívták apukámat is, mert mindig behívták, mikor volt valami rumli. Kelebiára vonult be, akkor már munkaszolgálatra, egyenruhában, de aztán leszerelt egy bizonyos idő után.

Apukámnak az volt a személy szerinti kívánsága, hogy amikor a fiam születik, ragaszkodik ahhoz, hogy Budapestről hazamenjek szülni. Mintha érezte volna, hogy nem sokáig lesz az unokájával.

Mert János 1943. januárban született, és 1944-ben az anyukámékat elvitték. Jánost úgy hordtam ki, hogy még a kilencedik hónapban bicikliztem. Kutya bajom nem volt, és hazautaztam szülni. Kiskunhalason volt az apukám egyik kollegájának magánszanatóriuma, autónk volt, hogy ha ne adj' isten valami komplikáció közbejön, meg az egyik orvos barát vezette le a szülést. Apukám ragaszkodott hozzá, hogy otthon szüljek. Most olyan nagy cirkuszt csinálnak az otthonszülésből! Hát falun hol szültek a parasztok? Még utána fölkeltek, kitakarították a lakást, fölhúzták a tiszta ágyat, aztán lefeküdtek a gyerekágyba. A másik két gyerekem a Fasor Szanatóriumban született, úri módon, nagyon előkelő körülmények között, és nem maradtak meg.

A fiam is mikor megszületett teljesen élettelen volt. Akkor – soha nem fogom elfelejteni – engem otthagytak, és egyszeriben nagyon elkezdett kapkodni a két orvos meg a bábaasszony a gyerek körül. János azóta se kapott annyi injekciót, mint akkor. Mert nagyon nehéz szülés volt, nagy is volt a gyerek. Az én testalkatomhoz egy 3 kiló 80 dekás gyerek...! Nem volt könnyű dolog. És egyszerre a hideg vízre fölsírt. Akkor láttam az apukámat életemben először sírni. Azt mondta: „Tudod, ha Pesten született volna ez a gyerek, nem maradt volna életben.” Borzasztóan szerette a fiamat!

A nyolcadik napon forsriftosan, ahogy kell, megvolt a körülmetélés. Azt mondta az apukám, hogy ha semmi másért nem, de higiéniai okból ragaszkodik hozzá. A fiamnak apukám adta a zsidó nevét, de nem emlékszem rá. A sajátomat sem tudom, a fiamét sem, pedig nagyon nagy keresztelője volt, forsriftos zsidó keresztelője, körülmetéléssel, mindennel, ahogy az a nagykönyvben meg volt írva. Jánoshalma ortodox egyházkerület volt, úgyhogy rendes ortodox keresztelője volt.

Hat hétig otthon voltam, akkor az anyukám fölött velünk Pestre. De nem volt probléma semmi, mert minden olyan gördülékenyen ment. Gyuri dolgozott a konfekcióüzemében, a Dohány utca 20-ban, én meg otthon voltam a gyerekekkel. Aztán mikor bejöttek a németek, apukám telefonált, hogy azonnal gyertek haza, mert itt jó helyen lesztek. Anyukám éppen itt volt véletlenül Pesten, összeköltünk, és hazamentünk. Gyuri is jött. Két vagy három hétig voltunk otthon, amikor jöttek a délvidéki csendőrök, hogy aki nem jánoshalmi lakó, 24 órán belül el kellett hagynia azt. Akkor már Jánoshalmán kellett sárga csillagot viselni.

Apukám nem engedte a gyereket felhozni Pestre, mert már akkor tudtuk, hogy embereket leszednek a vonatról. Azt mondta, hogy nem lehet tudni, nem fognak-e bennünket is levenni. Akkor még Auschwitzról nem tudtunk. Azt tudtuk, hogy embereket összeszednek, meg leszednek a járművekről, de azt, hogy utána vagonírozzák és elviszik őket, ezt még nem tudtuk. Azt mondta az apukám: „A gyerek itt jó helyen lesz. Ti menjetek haza szépen!”

Szerencsésen fölértünk Pestre Gyurival, és hamarosan jött a telefon, hogy elviszik apukámékat. Nálunk Jánoshalmán már leszerelték a telefont, be kellett szolgáltatni a rádiót is, de szerencse volt, hogy a házukban volt egy Hangya. A Hangya országosan elterjedt üzlethálózat volt, olyan, mint ma mondjuk a CBA. Vegyeskereskedés, ahol mindenféle háztartási gépeket, kerti szerszámokat, cukrot, mindenfélét lehetett kapni, egy falusi bolt volt. Ott volt telefon, nagyon rendes volt a vezető, avval nagyon jóban voltunk, és azok megengedték, hogy apukámék telefonáljanak. Én nem hívhattam őket, mert a lakásból nem jöhettek ki. De viszont az a kertrész, ahol a rendelő is volt, az még a mi részünk volt a házban, és ott át lehetett menni a Hangyába hátulról. Nem kellett kimenni az utcára. Onnan felhívtak minket, úgy tudtunk valamennyire kapcsolatot tartani egymással.

Feltelefonáltak anyukámék, hogy visznek minket, mi legyen? Pár napig a levegőben lógott, hogy hátha mégis maradhatnak, de aztán egyik percről a másikra összepakolták, és elvitték őket is, meg a gyereket is. Apukám az utolsó levelében, május 12-én tökéletesen leírta, hogy hogy zajlik az egész procedúra, hogy mindent leltárba vesznek, és semmiről nem adnak papírt. Leírta, hogy egész éjjel az egyik orvos-házaspárral volt, mert öngyilkosok lettek. A nagybátyámnak írta, mert azt írta, hogy nem akarta nekem írni, nem akar nekem szomorúságot okozni. „Az Úristen velünk lesz és nem hagy el bennünket és nem fogja hagyni már sokáig túrni százezrek szenvedését.” Ez volt az utolsó levél, amit otthonról, Jánoshalmáról írtak.

Az apukámat nem vitték volna el, mert ő kivételezett volt mint első világháborús, magasan kitüntetett ezredorvos, de az anyukámat viszont nem akarták otthagyni. Azt mondták, hogy rá nem vonatkozik a kivételezettség. Akkor azt mondta az apukám, hogyha az anyukámat elviszik, ő nem marad ott. Könyörögtem neki: „Gyertek fel ide hozzánk! Vedd föl a katonai uniformisodat, üljetek föl a vonatra, mert egy ezredorvost nem fognak leszedni ezek a nyikhaj nyilasok...!” Nem. Mert ő olyan optimista volt. Akkor még nagyon reménykedett, hogy őmellette kiáll az egész falu, és nem fogják elvinni. Az az igazság, hogy tényleg még a Turul Szövetség [lásd. Turul Szövetség] is kiállt mellette, márpedig az aztán igazán elég sötét, nyilas bagázs volt. De az anyukámat mindenáron vinni akarták. Szegény anyám! Az is volt a vesztük, hogy olyan rettenetesen optimisták voltak.

Bácsalmásra kerültek gettóba, és az apukám ott a gettókórházban dolgozott, az anyukám meg az irodában volt. Úgy tudott nekünk írógépen levelet írni. És pár nap múlva egy éjszaka apukámat kvázi elhívták egy beteghez ott a gettókórházon belül, és akkor a volt háztartási alkalmazottunk egy pokrócba bebugyolálva kilopta a gyereket a gettóból, és fölhozta Pestre, a Pozsonyi útra.

Ezt írta az anyukám a gettóból: „Az idő kellemesen telik, de azért már jó lenne tudni, meddig fog tartani ez a nyaralási akció.” Ezt írta 1944. május 23-án. Azután apukámat a gettóban félholtra verték. Szerintem valaki feljelentette. Lehet, hogy a volt házvezetőnőnk, ezt nem merném ráfogni, nem merem meggyanúsítani, de ő tudta, hogy mit hova ástunk el, mit hova tettünk. Akkor raktunk el mindent, mikor otthon voltunk, március közepe fele. Mert akkor már tudtuk, hogy be kellett szolgáltatni a rádióktól kezdve mindenfélét. Hát persze hogy az ember mentette, amilye volt. Azt hittük, hogy egyszer majd vége lesz, és akkor majd lesz miből kezdeni.

Miután az apukám fogorvos is volt, rengeteg fogarany volt otthon, meg hazavittük Jánoshalmára az ékszereinket, és az anyukámnak nagymamám után volt nagyon sok családi ékszere, meg személyes ékszerek, amit az apukámtól kapott. A rendelő nagy ablakának ki lett véve oldalt a kerete, és oda rejtettük el. A rendelőben voltak nagy sterilizátorok – akkor még másfajta volt a rendelő, mint most – és abba lettek eldugva az ezüst evőeszközök. Volt ilyen sterilizátorunk több is, apukámék a kertben fölástak egy nagy részt, és ott lettek elásva. Olyan volt, mint egy temetés. És ezt nem tudta más, csak a házvezetőnőnk. Mert kellett, hogy ázni segítsen. A jánoshalmiak szerint ő jelentett föl minket. Ez vagy igaz, vagy nem, nem tudom. De egy percig nem jutott eszembe, hogy bármit ellene tettem volna. Ő annál nagyobbat nem tehetett, mint azt, hogy a gyereket megmentette. Akkor már kijárási tilalom volt, de ő, a keresztény, hozta a karján, bebugyolálva egy pokrócba. Én csak hálával tartozom, hogy a gyereket megmentette.

Az apukámat félholtra verték, kiverték belőle, hogy mit hova tett. Azt írta az utolsó levelében: „Még többet is mondtam, mint amennyi van, csakhogy a verést abbahagyják.” Apukámat elvitték a bácsalmási gettóból Jánoshalmára, és a rendelőablaknak kiemelték a tokját. Megtaláltak mindent.

A háború után hetekig jártunk a férjemmel a Széchenyi Könyvtárba megkeresni azt a 44-es újságot, amiben benne volt, hogy „Elrejtett zsidó vagyont találtak”, doktor Klein Ármin jánoshalmi lakos elrejtett zsidó vagyona. Több mint 200 000 pengő értékű arany és ezüst ékszert találtak. Megvan az az újságom, 44. július 16-i Pesti Hírlap, de minden nyilas újság megírta. És az összes nyilas újságot, minden dokumentumot, ami a jánoshalmi deportálásról volt, mindent elvittem magammal a gettóba, hogy majd egyszer jó lesz. Nem tudom, mért voltam ilyen optimista. Persze az égvilágon mindent elvitt a bomba. Mindent.

Azután mindkettőjüket elvitték Auschwitzba, apukámat meg berakták egy orvos-századba, és abból az orvos-századból egyetlenegy ember nem jött vissza. Egy se! Volt egy unokanővérem, szintén jánoshalmi, és ő mesélte, hogy eleinte még egy-kétszer küldött az apukám Auschwitzba anyukámnak üzenetet, utána eltűntek. Az orvosokat nem szerették 44-ben. Pusztavámon egy halom orvost gyilkoltak meg, volt köztük jánoshalmi is. Ez egy sötét ügy.

A férjem nemsokára elment munkaszolgálatra. Őt előtte is behívták, csak mindig sikerült neki valahogy hazajönni többször is. De utoljára először Tardonára vitték, ahol egy munkaszolgálatos gyűjtőtábor volt, onnan aztán egész az osztrák határig, és végig ott voltak. Tardonán még együtt volt Pista bátyjával, meg a sógornőmnek a férjével, meg annak a testvérével, meg Pali testvére is velük volt, aztán valahogy szétszórták őket. A férjeméknek nem tudom, mit kellett dolgozniuk, hogy mit csináltak, de mindig hurcolták őket jobbra-balra. Volt, akivel jóban lett a munkaszolgálatban, és egy kvázi alakulatot képeztek maguknak. Vigyáztak, hogy mindig együtt maradjon ez a társaság és igyekeztek megszökni mindig, de mindig elkapták őket. Az volt róla az utolsó hírem – mert valamelyik munkaszolgálatosnak sikerült megszökni, hazajönni, és azzal üzent a férjem –, hogy elfogták és halálra ítélték őket, mint szökött munkaszolgálatosokat.

Nekem a Kresz Géza utcai lakást június 16. körül el kellett hagynom, mert az nem volt csillagos ház. Szerencsém volt, hogy a Pozsonyi úti ház, ahol Gábor nagybátyám és Ella nagynéném maradt, csillagos ház volt. A Dohány utca 20-ban egy nagyon rendes stróman volt, és a bútorainkat odavittük, mert Pozsonyi úti lakás egy berendezett polgári lakás volt. Akkor én átköltöztem a kisfiammal a Pozsonyi út 28-ba, és október 15-ig olyan extra bajunk nem volt, egész jól elvoltam. Délelőtt volt egy óra kijárási lehetőség és délután volt 4-től 5-ig kijárási, de sárga csillaggal. Én általában nem nagyon tartottam be a szabályokat, mert levettem a csillagot, nagyon előkelően fölöltöztem és többször is elmentem. Elmentem csavarogni, ezt venni, meg azt venni, meg amihez hozzá lehetett jutni. Élelmet kellett szerezni! Itt voltam a nagynénémmel, Ellával és a pici gyerekekkel, a gyerekeknek enni kellett adni. Egy volt a cél, hogy a gyerek ne haljon éhen.

Eleinte csak mi laktunk a Pozsonyi úti lakásban, de már a proklamáció[lásd. Horthy proklamáció] előtt ezeket a csillagos házakat feltöltötték, beköltöztettek embereket. Körülbelül olyan hatvan ember lett ebben a lakásban. Akkor én kivittem a gyerekágyat a cselédszobába, és a nagynéném, én és a gyerek a cselédszobában voltunk, ahol csak a gyerekágy fért el, a nagynéném meg én a földön aludtunk. Mert azt mondtam, hogy a gyerekek a nyugalomhoz ragaszkodom. És mondtam, hogy a lakásba meg annyi ember jöjjön, amennyi csak befér. A szobákban a bútorokat egymás tetejére raktuk, a hálósobából a gyönyörű rézbútorokat kiraktuk a ház udvarára, hogy üres legyen a szoba, és minél több ember férjen el. És mikor a Horthy-proklamáció lezajlott, akkor mindannyian mentünk az utcára. A házban a hatodikon volt egy keresztény tanár, nála halottuk a proklamációt. És volt egy vezérezredes, aki a Radnóti utcában lakott – akkor még Sziget utca volt –, aki

meglépett, nagyon rendes pali volt, és az rohangászott az utcán és kiabálta, hogy mindenki vegye le azonnal a házokról a sárga csillagot! Hát mindannyian mint az örültek rohantunk ki, boldogok voltunk. És mire levettük a sárga csillagot, akkor egyszerre jött a fönti lakó, hogy nyilasuralom van. A szemben lévő házba bevonultak a nyilasok. Ott volt a Nyilas Ház.[lásd. nyilasház]

Az első öt percben elvittek innen a Népszínház utcai Nyilas Házba pár velem-korabeli embert, és két napig voltunk ott. A nagynéném nem akarta engedni, hogy a gyereket is vigyem magammal. Fölöltöztem elegánsan, magas sarkú cipő, kalap, minthogyha az Operaházba mentem volna. A nagynéném – szegény! – a haját tépte: „Meg vagy te bolondulva, hogy így öltözől fel!” Mondtam: „Idefigyelj! Nem tudom, hova visznek a nyilasok, de a gyerek nélkül én egy lépést nem megyek!” Bepakoltam egy kis bőröndbe a gyerek cuccait, meg pelenkát, hát még nem töltötte be a két évét se! És akkor elvittek egy istentelen nagy hodály házba, egy óriási raktárba. Jaj, az szörnyű volt!

Rögtön elvették a bőröndöt, a gyerekholmival, mindennel együtt. Szörnyű volt, ahogy ültünk a földön a hidegben, a gyerek az ölemben, és hemzsegték a poloskák! Másnap éjjel a Köztársaság térre (akkor Tisza Kálmán tér) összetoborozták, akiket a Népszínház utcában meg a környékből összeszedtek, sorba állítottak, és elindítottak valahova. Én úgy mentem, hogy ment a sor, és én mindig egy kicsit hátrább mentem a gyerekekkel. Amikor már egész hátul voltam, az egyik utcába bekanyarodott a sor, én meg ott megálltam. És a nyilasok nem vették észre! Elegánsan föl voltam öltözve, hát egy dámát nem fognak meggyanúsítani, hogy az egy csillagos zsidó! Gyerek a karomon, a sárga csillag eltakarva, megálltam, és úgy sikerült meglépnem. A Népszínház utcából éjjel jöttem a gyerekekkel haza, aki világi jó gyerek volt, és végig csöndben maradt.

Kijárási tilalom volt, üres volt a város. Egész békésen jöttem a Nyugati-pályaudvarig, amikor egy nyilas leszólított: „Nem tudja, hogy kijárási tilalom van?” Mondom: „Most jöttem, romániai menekült vagyok.” Azt mondja: „Hova megy?” Mondom: „Pozsonyi útra.” „Akkor elkísérem magát.” El is kísért. A Pozsonyi út 26. szerencsére nem volt csillagos ház, és ott egy nagyon rendes házmester néni volt. Becsöngettem a Knausz nénihez. Mondom: „Knausz néni! Tessék szíves lenni beengedni!” Ő tudta, hogy mi van, azt is tudta, hogy a mellette lévő ház csillagos ház. Beengedett, és mondtam neki: „A gyereket tessék fogni, én átmászok a két ház közti kerítésen, és azután a gyereket tessék ideadni!”

Akkor már nem lehetett kiszökdösni. Volt kapuőrség, mert a csillagos házban be kellett a kaput zárni, nem lehetett kimenni. Meghatározott időben lehetett kijárni, ki volt írva, hogy mikor. Elméletben. Gyakorlatban időközönként az ember ki-kiszökött, de nagyon kellett vigyázni, mert az utcán sem volt biztonságban, hogy nem igazoltatják. Reggel, délből, éjjel, nappal, folyton jöttek a nyilas suhancok. És mindig valakit elkaptak és elvittek.

Ételt csak szerezni lehetett. És aranyosak voltak, mert azért a zsidók is meglopták egymást. De az étel nekünk nem volt probléma, mert még mielőtt az anyukámék a gettóba kerültek, nem sokkal előbb vágtak disznót és egy csomó kaját fölküldtek a háztartási alkalmazottunkkal, aki mivel keresztény volt, szabadon mozgott, ezért jött hozzánk többször is. Töménytelen kaját felküldött az anyukám, így rengeteg ennivalónk volt, aki ott volt a lakásunkban, az mind abból evett. Kolbász, sonka, minden, olyan sok volt, hogy a spejzom tele volt. Amikor bevittek minket a gettóba, akkor a gyerek mély babakocsija csordultig tele volt ennivalóval, letakartuk és annak a tetejére raktuk a gyereket.

A Pozsonyi úti lakásban a nagynéném volt a főzőmindenes, én akkor még nem nagyon tudtam főzni. Sárgaborsó volt, ha krumplit kaptunk, akkor krumpli volt, tejet nem is tudom, hogy hogy szereztünk. Már erre nem emlékszem, hogy hogy volt. De én nagyon sokszor mentem. Üzletek még voltak, ami nem zsidó üzlet volt, és az ember igyekezett, akkor még voltak az üzletekben tartalékok. Volt egy sparhelt, amin főztük, amit főztünk, latyakokat, majdnem vizet ettünk vízzel, szegény János fiam mindig mondta: „Giros kenyeret akarok!” Hol volt akkor zsíros kenyér?

A házunkban lakott egy fűszer- és gyarmatáru nagykereskedő, rajta keresztül kaptunk svájci Schutzpasst. [lásd. svájci diplomaták embermentő tevékenysége] Mert ő felajánlotta a Svájci Követségnek meg az „Üvegháznak” [lásd. üvegház] az egész raktárkészletét – amit a nyilasok nem fedeztek föl! –, és annak fejében kaptunk legális svájci Schutzpasszokat. Le voltak pecsételve, hivatalosan rajtuk volt a Svájci Követség pecsétje, csak nem írtak rá neveket. Éjjel-nappal mást se csináltunk, mint a svájci Schutzpasszokat állítottuk ki névre. De éjjel-nappal! Mindenkinek szóltunk. A lakásban mindenki kapott, még aki becsöngetett a szomszéd házakból, az is. Elterjedt, hogy a Pozsonyi út 28-ban a Harsányi Gyula meg a Magda állítják ki a Schutzpasszokat.

Volt egy nagyon rendes pap, aki járta a csillagos házakat, hozott ennivalókat, meg ha kellett valakinek üzenetet vinni egy másik csillagos házba, akkor elvitte, és én nagyon összebarátkoztam vele. Mindig azt mondta, hogy soha ne kérdezzük tőle, hogy hogy hívják, kicsoda, micsoda, semmit ne kérdezzünk, csak annyit tudjunk, hogy Tamás atya. Ő szerzett pápai menlevelet [1944. nov. 12.-1945. jan. 16.: fővárosi és újpesti épületek, amelyekben a zsidó lakókat pápai menlevél védte a hatósági zaklatásoktól. - Az igénylők a pápai követségtől beutalókat, azután az ideiglenes lakásirodától (Pozsonyi u. 20. sz.) lakásigazolást kaptak, hogy melyik házban szállásolják el őket. A házak parancsnokai minden változást kötelesek voltak a nunciatúrának jelenteni. A ~ a zsidóknak a pesti gettóba telepítése befejezésekor (1944. XII. 2.) már 3 hete léteztek. Újpesten 12, Bpen 4, össz. 16 önálló ház, ahová oltalomlevéllel (amihez a hatóság ragaszkodott) be lehetett menni. Ezek: Pozsonyi út 20 (230 férőhely, 297 személy), Pozsonyi út 24 (195 férőhely, 317 személy, 16 fő lakott a kapu alatt) Pozsonyi út 30 (166 férőhely, 324 személy), Légrády u. 48/a (156 férőhely, 330 személy), Wahrmann u. 28. (220 férőhely, 262 személy), Wahrmann u. 29. (152 személy), Wahrmann u. 36. (62 férőhely, 129 személy, 4 fő a lépcsőházban), Phönix u. 14. (109 férőhely, 114 személy), Sziget u. 19/b. (137 férőhely, ?), Sziget u. 25. (270 férőhely, 154 személy, 150 főt elhurcoltak), Pannónia u. 54. (180 férőhely, 124 személy, 54 főt elhurcoltak), Pannónia u. 56. (? férőhely, 130 személy); a 12 újpesti védett házban kb. 3000 személy tartózkodott. X. 30: az előzetes terv szerint 2500 fő kaphatott volna menlevelet, de 1944. XI: kb. 15.000 p. „menleveles” élt Bpen az engedélyezett 2500 helyett (a svájci követség 7800, a svéd kb. 5000, a portugál 698, a sp. 300 főt védett). A területenkívüliséget az SS-katonák nem méltányolták, ezért a 16 házból csak 12 maradt mindvégig védve. Az elhurcoltak visszahozatalára Bp-Hegyeshalom között a zsidó Újvári Sándor (1904-88) kv-kiadó pápai menlevéllel mentőszolgálatot szervezett, ebbe kapcsolódott be Zsarnay Kálmán főispán és neje. A nunciatúra házában 200 személyt rejtegettek., úgyhogy volt az is. - A szerk..] Rettenetes sokat segített, amit tudott, még a gettóba is bejött egyszer utánunk. Aztán a végén kiderült, hogy dr. Kis György, egy zsidóból lett jezsuita pap, a családjának egy része Auschwitzban elpusztult és a végén neki is bujkálni kellett. De ez csak a háború után derült ki.

Körülbelül olyan október végén jöttek a nyilasok. Hiába mutattuk a Schutzpasszot, mindent itt kellett hagyni, és elvittek minket a Hollán utca és Gergely Győző utcai házba, egy csillagos házba. De hogy milyen elgondolás alapján, nem tudom. Ott voltunk két napig, és két nap múlva azt

mondták, menjünk haza. De hogy mért, ezt a Jóisten tudja. Csak.

Azután novemberben kaptam a Sütő utca 2-be hadiüzemi behívót, egy varróüzembe, kényszermunkára. Itthonról kellett bejárni, minden reggel jött értünk a nyilas. A szomszéd lakásban lakott egy nagyon helyes lány, ilyen korú, mint én, a 4. emeleten az egyik lakótársunknak a húga, aki ideköltözött, meg fönn az 5. emeleten annak a Harsányinak a sógornője, akivel a Schutzpasszt csináltuk, és aki szintén ideköltözött. Négyünkért jöttek minden reggel öt órakor, és be kellett menni a Sütő utca 2-be. A németeknek volt ott a hadiüzeme, varróüzem, katonai ruhákat kellett varrni. Töménytelen gép volt ott, amivel varrtuk ezeket a katonai vackokat.

Már körülbelül három hete jártunk oda, és amikor láttam, hogy nagyon sok nőt, embert összetoboroznak ott, akkor mondtam a lányoknak: „Idefigyeljete! Én oda többet nem megyek, mert ha a németek ennyi embert összegyűjtöttek, el fognak bennünket vinni.” Nem hittek nekem. Nem tudtunk Auschwitzról semmit, csak azt tudtuk, hogy embereket összeszednek, elvisznek, de hova teszik, nem tudtuk. Másnap fél ötkor fölmentem a lányokhoz és – én nem vagyok síró – sírva, zokogva könyörögtem nekik, hogy ne menjünk el. „Ne menjete be!” – mondtam – „Én nem megyek.” Elmentek. Mi lett az eredmény? Nem jöttek soha többé haza, elvitték őket Dachaubá. A németek a gépekkel együtt az embereket is felpakolták és elvitték. Egyetlenegy jött vissza, akinek később a papája szedett ki engem a romok alól a gettóban.

Közben a Pista sógorom valahogy valahonnan meglépett egy munkaszolgálatos barátjával, akit idehozott magával. A konyhaszekrényt odatoltuk az ablak elé, vagy az ajtó elé, hogy ne lássanak be, és mögébjúttattuk őket. Volt egy nagyon rendes barátunk a Kresz Géza 38-ban, a szomszédunk, aki a fővárosonál dolgozott, városi főtanácsos volt. Nagyon sokszor hozott ennivalót, vaját meg tejet, meg mindenfélét. Ekkor is eljött és hamis papírokkal elvitte a sógoromat a Dohány utca 20-ba, a családjához. Úgyhogy a sógorom ott vészelt át.

Gábor nagybátyám, amikor elvitték anyukámékat, ő még dolgozott valahol, ahol utat építettek. Apukám azt írta neki az utolsó levelében, hogy ameddig csak lehet, dolgozzon. „Inkább te fizess nekik, csak dolgozhass!” De amikor a nagybátyám hazajött, behívták sáncmunkára. Akkor valahogy, nem tudom honnan, kerítettünk egy keretlegényt, aki pénzért hazahozta a nagybátyámat 1944. december elején. És akkor nagyon boldogok voltunk, hogy jaj, de jó, együtt van a család.

Naponta háromszor jöttek hol a nyilasok, hol a rendőrök – a rendőrök rendesek voltak. Karácsony előtt aztán jöttek a nyilasok és összeszedték a fiatalokat meg az időseket és vitték a Duna-partra. Lakott nálunk egy fiatalember, aki, amikor a nyilasok lőttek, beugrott a Dunába. Ott volt hajnalig, és mikor nem volt már senki, akkor egy zsákot magára húzott, úgy jött haza. Ő mesélte, hogy mi történt, hogy az embereket a Dunába lőtték. Énnekem az volt a szerencsém, hogy nem volt már akkor villanyvilágítás. A nyilasok bementek a szobába, a hátuk mögött a sötétben felosontam a 6. emeletre, és az a keresztény tanár elbújtatott. A nagynéném meg ott volt a lakásban, a karján a gyerekekkel, de a nagynénémet nem bántották. Javarészt fiatalokat szedtek össze, de nem tudom, szegény Hűvös bácsi mért volt az útjukban a 80 nem tudom hány évével, de azt is elvitték.

Minden hajnalban mentünk a Váci úti kenyérgyárba, avval a keresztény emberrel, aki egy nagyon rendes tanár volt. Mentünk, sárga csillag nélkül. Hát ő árja volt! Volt egy kis tolókocsink, azt teleraktuk kenyérrel, és szétosztottuk mindenkinek, mindenki kapott. Attól függ, hogy mennyien

voltunk, ha csak fél kenyérre tellett, akkor fél kenyeret. Alapjában véve mi láttuk el a házat ennivalóval. A házban csak ő maradt nem zsidó, a többi elcserélte a lakását. A fölöttem lévő lakásban lakott például a háziúr, azok elmenekültek Amerikába. Azóta se tudunk róluk.

Január 5-én volt a fiam kétéves. Hatodikán megszállták a házat a nyilasok, hogy itt kell hagyni mindent, azonnali hatállyal a gettóba kell menni! Akkor már a többi házakból is szedték össze az embereket, hiába volt svéd, svájci menlevelük, azokat is. Sorba állítottak minket a fönti emelettől végig a kapualjig. Az egyik fönti lakótársunk egy nagyon helyes mérnök volt, az is a munkaszolgálatból lógott meg, megszólalt fönn a 6. emeleten, hogy nem is érti, hogy lehet egy olyan fajt üldözni, amelyik föltaalálta a sóletot. Úgy elkezdtünk röhögni lent, hogy azt hittük, ott helyben agyonlőnek bennünket.

Január 6-án bevittek bennünket a gettóba. Ha tudtuk volna, hogy 18-án felszabadulunk, akkor nem megyünk el, hogy ott veszítsem el az utolsó két családtagomat egy bombázásnál! Akkor fölmentünk volna a padlásra elbújni! A gettóban töménytelen nyilas és töménytelen ember volt, és a nyilasok szétparcelláztak bennünket. Minket a nagybátyámmal és a nagynénémmel a Síp utca 10-be, egy harmadik emeleti lakásba raktak, ahol volt még rajtunk kívül vagy harminc ember. A pincébe nem mertünk lemenni, mert minden éjjel valamelyik pincében agyonlőtték a nyilasok az embereket. Abban a bombázáporban, ami volt, az emeletre nem mertek a nyilasok se fölmenni de akik a pincében voltak, egy csomó helyen agyonlőtték őket. Tele volt sebesültekkel a Wesselényi utcai ideiglenes kórház, és nagyon sok halott volt, részben a bombatámadástól, részben meg a pincékben.

Január 13-án délelőtt 10 órakor kaptuk a bombatámadást. Szombati nap volt. Vallásos öreg nénikék, akik nem akartak a pincében imádkozni, feljöttek a lakásokba, és imakönyvvvel a kezükben haltak meg. A nagynéném éppen ült a sparhelt mellett, a rántott levesbe csipetkét csipegetett. Szegénykémet a csipetkével a kezében érte a bomba! Rettenetes bombázápor volt, János rettenetesen sírt, és mondtam a nagybátyámnak, hogy: „Vidd le a gyereket a pincébe, rögtön megyünk mi is.” János így maradt életben. Mert miután őt levitte a nagybátyám, feljött, és nem telt bele két perc, amikor elrepültünk!

A Síp utca 10-be csapott be a bomba, és a ház nagy része ledőlt. Egy másodperc alatt! Nagy sötétség lett, és vége volt a világnak. Három emeletet zuhantunk! Én a romok tetejére estem, úgy, hogy szerencsémre a fél testem kint volt, ki tudtam mászni. És mellém esett – ez olyan igazi akasztófahumor – egy ruháskosár, lepedőkkel meg mit tudom én mikkkel, és egy fehér lepedőt raktam magamra. Istentelen hideg tél volt, olyan hideg tél azóta se volt. Kiálltam a romok tetejére és ott rikácsoltam fönn a hegycsúcson, hogy jöjjenek és mentsenek ki. Egy Pozsonyi úti házi lakónk, Lakatos Sanyi észrevett, összeszedett egypár embert, akik földobtak kötelet, és úgy hoztak le a romok tetejéről. De a romok alól még napokig jajgatás hallatszott, és nem volt, aki a romokat el tudná takarítani! Végül két embert tudtak még kiszedni, az egyiknek (az is a Pozsonyi úti házunkból való volt, Harsányi Gyula) csákánnyal, ahogy odacsaptak, véletlenül szétrepesztették az arcát. Az egész Síp utca 10-ből összesen hárman maradtunk életben. Hetven halott volt, köztük az utolsó két családtagom, Gábor nagybátyám meg Ella nagynéném.

Levittek Jánoshoz a pincébe, mert a lábamra alig álltam, és egy padra lefektettek. János úgy irtózott tőlem, mert olyan szörnyen néztem ki, hogy a közelemben nem jött. Szürke, fekete, a szívérvány minden színe rajtam volt, ahogy én kinéztem. A hajam meg olyan volt a törmeléktől,

mintha megöszültem volna. Szegény gyerek meg se ismert! És én ott feküdtem a pincében, nem tudtam lábra se állni, János meg az idős emberek öliben kuporgott állandóan. Azok hordták, mert én nem tudtam semmit csinálni. De aztán muszáj volt menni! Mikor felszabadultunk 18-án, borzasztóan néztem ki, a fejemtől a talpamig sötétkék voltam. Minden porcikám! Egy ép tagom nem volt.

Bejött a pincébe egy orosz katona, és mondta: „Budapest felszabadult, tessék kimenni!” De nekem mindenemet elvitte a bomba, babakocsit, mindent, semmim a világon nem maradt! Épp csak én maradtam meg egy szál rövid ujjú ruhában, meztiláb. Az első utam a Dohány utca 20-ba vitt. Ebben a sarokházban volt a konfekcióüzemünk, de ez a ház már kint volt, a gettófalán kívül. Fölmentem a sógoromékhöz, Pistáékhoz, adjanak nekem valamilyen holmit, hogy haza tudjak menni. Adtak kölcsön egy nagyon szép kabátot, amit aztán a következő sarkon elvettek tőlem. Levettek. Egy rövid ujjú blúzban érkeztem meg a Pozsonyi útra. Elsősorban azért jöttem ide vissza, hogy megnézzem, maradt-e itt valami, amit itt hagytunk. Ruha vagy valami. Hát semmim nem volt! Azt nem tudtam akkor még, hogy van-e lakásom, hogy a Kresz Géza utcában mi történt. Nem tudtam, hogy ott egyetlen lakás volt, amelyik belövést kapott, az enyém, és hogy az a lakás ettől lakhatatlan állapotba került.

A Pozsonyi úton a holmijaink a szomszédba voltak bedobálva, és a lakásba már beköltözött egy fiatal házaspár, a Fokán úrék egy pici gyerekekkel. Biztos nyilasok voltak. Meg voltam lepődve, hogy valaki itt van, és közöltem velük, hogy a lakásnak a tulajdonosa én vagyok, és vegyék tudomásul, hogy itt az úr én leszek. Mondtam, hogy csak abban az esetben maradhatnak itt, ha normálisan viselkednek, meg segítenek tüzelőt, ennivalót szerezni. Az első utam a Wesselényi utcai kórház volt. Oda vitték a gettóból hordágyakon a sebesülteket, az élőket és a holtakat, és én nem tudtam, hogy a nagybátyámat és a nagynénémet meg tudták-e menteni vagy nem. Végigjártam az egész kórházat. A családtagjaimat nem találtam meg, de rátaláltam az egyik lakótársunkra a Pozsonyi út 28-ból. A folyosón feküdt, már haldoklott. Aztán a házból elmentek érte a férfiak és a vállukon hazahozták.

Akik túléltek a ház pincéjében a bombázást, mindenkit idehoztunk a lakásba. Mert a fönti emeleteken nem volt fűtés, nem volt ablak, minden lakás ablak nélkül volt. Elvitte a légnyomás. Itt a magasföldszinten meg véletlenül egyben maradtak az ablakok. A fél háznak a zsidó lakossága itt lakott nálam. A földön feküdtünk, egy ágy volt, amin a haldokló volt, akit aztán hat hónapig ápoltunk. Végül felépült, de nyomorék maradt. Az volt a szerencséje neki is, meg a Harsányi Gyulának is, hogy a hálósobánkban egy orosz orvos volt beszállásolva, és neki voltak valami amerikai antibiotikumai meg mindenféle gyógyszerei.

A lakásban megmaradt gyönyörű antik bútorokat szép lassan eltűzeltük a cserépkályhában. Valamivel fűteni kellett! A választásunk annyi volt, hogy vagy megfagyunk, vagy a bútort elégetjük. Hülyéskedtünk, hogy na holnap melyik szekrény lesz szétvágva? Egy nyomortanya lett itt, és be volt osztva, hogy aki épkézláb, az ide megy sorba állni, aki nem épkézláb, az megy oda sorba állni. És a Fokán úrék valahonnan annyi ennivalót loptak, hogy a szoba egyik sarka a plafonig tele volt ennivalóval. Életemben annyi mazsolát nem ettem. Fokán úr nagyon rendes volt, mert járt a Duna-partra, ahonnan sok fatönköt hozott tüzelőnek, amiket a víz dobált ki a partra. Tehát hasznát vettük, mert itt különben egy csomó szerencsétlen, sérült, beteg ember, gyerek volt, ez tisztára egy vöröskeresztes szállóhely lett. De a férjem aztán, mikor a munkaszolgálatból hazajött,

kidobta innen Fokán úrékat.

Februárban az egyik üres lakásban – hogy azok hogy tudták meg, hogy az a lakás üres, nem tudom – nyilas karszalaggal honfoglaltak. Láttam őket. Utána később már nagyon rendesek voltak, ideszületett három gyerekük is, a férfi tanárember volt. No hát az a férfi lopott egy stráfkocsit lóval, de hogy honnan lopta, azt nem tudom. Mondtam neki, ha már lopott egy lovat, akkor szedjük össze a házban kinek mije maradt, elmegyünk Pest környékére és a parasztokkal seftelünk. Egy stráfkocsi kaját hoztunk, és szétosztottuk a lakók között. Én nem tudom, hogy az az ember elfelejtett-e a lónak enni adni, vagy mi történt, de megálltunk a ház előtt, a ló fújt egyet, hogy: „Fúú!”, és összeesett; mint egy luftballon, leeresztett. A finisnél szegénykém elpusztult. Megrohanták az emberek szegény lovat, és feltrancsírozták öt perc alatt.

Áprilisban a Síp utcában eltakarították a romokat. Egy csomó halottat felsorakoztattak, de felismerhetetlenek voltak, nem találtam meg a rokonaimat. Hát három vagy négy hónapig a romok alatt voltak, összevissza voltak kaszabolva, ahogy kiszedték őket. Mondták, hogy miért nem mondom rá egy férfire, egy nőre, hogy ők azok? De ha nem ismerem föl!? Egy vadidegen embert nem fogok eltemetni! És akkor megkérdezték, hogy hozzájárulok-e, hogy a Dohány utcai templomnak a kertjében legyenek? Mondtam, természetesen. Úgyhogy a nagybátyám meg a nagynéném ott vannak a Dohány utcai templomban, a tömegsírban.

Egy csomó ember volt itt a házban, és egy csomó olyan korú gyerek, mint János, úgyhogy egyik nap azokra bízta a gyereket, hogy lemegyek Jánoshalmára, megnézni, mi van a szüleimmel? Két napig voltam kinn a Keleti pályaudvaron, és vártuk, hogy vonat, vagy valami jön, de nem jött semmi, és akkor hazajöttem vissza. Amikor megnyitották a Dunán az ideiglenes fahidat [lásd. pontonhidak], amikor már kezdtek szivárogni haza a deportáltak, akkor én minden isten adta nap elmentem oda. Egy bizonyos időpont volt, azt hiszem délután négy-öt óra között, amikor a hidat megnyitották, és csak ebben az időben engedték át rajta az embereket. Én mindennap odamentem várni a szüleimet. Azt tudtam, hogy deportálták őket, de mást nem tudtam róluk semmit! Egy-egy ember hazaszivárgott, egyik Ausztriából, a másik Auschwitzból, és mesélték, hogy mi történt. De el nem tudtam képzelni, hogy az én anyám, aki 44, és az apám, aki 54 éves volt, stramm, makkegészséges emberek, valaha is meghalnak... Nemhogy így! Előtte egy sportember volt az apukám, tornászott, lovagolt, volt egy vitrinünk, ami tele volt serlegekkel, amiket nyert. Egy sportember, meg orvos, az hogy halhat meg?

A férjemhez – akiről azt tudtam, hogy fölakasztották – a sors kegyes volt, valami rendes vezérkari tiszt megkegyelmezett nekik, és 1945. május végén érkezett haza. Először a Dohány utca 20-ba ment, mert az volt a híre, hogy engem bombatámadás ért. Nem tudom, honnan tudta, erre már nem emlékszem, de ez volt az utolsó híre. Először elment a Dohány utca 20-ba, és Pista sógorom mondta neki, hogy tényleg bombatámadás ért, de élek, és a Pozsonyi úton vagyok. Akkor a férjem mindjárt idejött.

A szüleimről akkor jött az első hír, amikor Jánoshalmán a szomszédunk felesége megérkezett Auschwitzból. Az mesélte el, hogy az apukámat elvitték egy orvos-századba, ahonnan soha többet nem hallottak róla, az anyukám meg, mikor megtudta, hogy már Pest környékéről viszik ki a zsidókat, és az, aki kisgyerekekkel érkezik, az megy egyenesen a gázba, akkor az anyukám elhagyta magát, nem evett, nem ivott, és tifuszban meghalt. Azt a hírt már nem érte meg, hogy Pesten leállították a deportálást. Csak azt látta, hogy akik kicsi gyerekekkel, két-, meg három-, meg

négyéves gyerekekkel kerültek ki, azok már mindjárt eltűntek. Elvitték őket „fürödni”. A mamám nem bírta a gondolatot elviselni, hogy az egy szál lánya, meg az egy szál unokája meghaljon. Abból az orvos-századból pedig, ahová apukám került, egyetlenegy ember nem jött vissza! Egy lélek sem. Én meg borzasztó sokáig, el nem tudom mondani, hogy meddig járkáltam minden isten adta nap az ideiglenes hídhoz. Nem tudtam elképzelni, hogy ne jöjjenek haza, az elképzelhetetlen volt, hogy ők nincsenek. A mai napig az.

Amikor a férjemmel először hazamentünk Jánoshalmára, otthon a kertben ki volt túrva a föld, kiásva minden, szétszedve az ablakkeret. Az orvosi berendezés megmaradt, meg a bútorok nagy része is, mert azok nagy műbútorok voltak, úgy voltak csinálva oda, hogy amekkora a fal, akkora volt a bútor, oda volt építve, nem tudták elmozdítani. Volt egy ember, az első világháborúból itt maradt orosz ember, nem tudom a nevét, de úgy hívták, hogy orosz Miska bácsi, és az orosz Miska bácsi honfoglalta a házunkat. Még a ház közelébe se mehettem, még arra se léphettem. Mert kitalálta, hogy az a ház az övé, és ő ott fog lakni. Apukám egyik orvaskollégájának a házába mentünk, és ott voltunk egy darabig, amíg az orosz Miska bácsit ki nem tudtuk paterolni, ami nem volt egy egyszerű dolog. Ő volt az, aki a házban lévő mozdítható, fekete ébenfa gobelines bútorokat az orrom előtt vitte el. Nem lehetett megállítani. A hatóság sem avatkozott bele.

Amikor az orosz Miska bácsi elment, akkor el kellett intéznem, hogy a szüleimet holttá nyilvánítsák, és én lehessek az örökös és a tulajdonosa a jánoshalmi háznak. Hát ez borzasztó volt! Maga az, hogy a szüleimet holttá nyilváníttatni?! Ezt fegyelmezetten végigcsinálni nem volt könnyű. És egy csomó procedúra volt. Bácsalmásra kellett menni, minden papírt utánuk összeszedni. Nem volt egyszerű dolog! És ehhez nagyon fiatal és tapasztalatlan voltam, egy elkényeztetett lány, akinek korábban a feneke alá raktak mindent.

Ezután bérbe adtam a házat egy orvosnak, és egy szobát fenntartottam magamnak, hogy a pici gyerekek nyaranként le tudjak menni. De ez nem vált be, mert az orvos felesége szörnyű bolond nő volt. Nem vette tudomásul, hogy az az értékes lakás nem arra való, hogy spájznak használjon egy ebédlőt, ahol kihúzott drótokat és oda akasztotta disznóvágás után a szalonnát, kolbászt és egyebeket, és a parkettra csöpögött a zsír. Felmondtam nekik, elküldtem őket, mielőtt teljesen tönkretették volna a házat.

Annyi pénzem nem volt, hogy a házat is fenntartsam meg rendbe is hozzam. Nem volt semmim gyakorlatilag. Fenntartottam a házat körülbelül két évig, és lejártam a gyerekek nyártól ősziig. 1948-49-ben – nem is tudom, hogy volt az államosítás – egy jó ismerősöm, aki a községházán dolgozott és nagyon jó barátok voltunk, közölte, hogy a levegőben lóg az államosítás, és ha nem akarom, hogy a házat államosítsák, sürgős iramban adjam el. Szerencsém volt, mert jó helyen volt, nagyon szép ház volt, s találtam egy vevőt, aki öt perc alatt megvette. A rendelő berendezését egy zsidó orvos vette meg, aki visszajött a munkaszolgálatból, a bútorokat meg egy másik család vette meg.

Borzasztó volt megválni az otthonomtól, amit imádtam, és amibe a szüleim a lelküket beleadták. Az egy hatszobás ház volt, és úgy volt építve, hogy külön volt a rendelő és a váró. Tényleg maximálisan jólszituált család voltunk, és az tényleg egy nagypolgári ház volt. Apám rengeteget dolgozott. Szegény nagymamám mindig mondta neki: „Mért dolgozol annyit? Nem mész bútorkocsival a temetőbe.” Milyen igaza volt, tényleg nem ment bútorkocsival a temetőbe.

Hosszú évekig lelkiismeret-furdalásom volt, hogy mit fogok mondani az anyukámnak, ha hazajönnek, miért nincs meg a ház. „Valahonnét egyszer majd előkerülnek.” Vártam őket. De hát semmi remény. Mert akkor már mindent tisztán tudtunk, hogy mi történt. Én sajnos a szokásaimnak a rabja vagyok. Nagyon sokáig nem hittem el, hogy a szüleim nem jönnek haza. Akkor én nagyon fiatal voltam, 23 éves. És – a férjemen kívül – nem volt olyan közeli hozzátartozóm, akivel a problémákat megbeszélhettem volna. Mert más egy férj, és más egy mama. A fiam velem megbeszéli, vagy a papájával megbeszélte – ez nekem 23 éves koromtól nem adatott meg.

A férjem is reménykedett, hogy a szülei hazajönnek. Lement Miskolcra, és a szülei nem jöttek haza, de az az isteni csoda volt, hogy a hat testvérből öt hazajött. Pali sógorom együtt volt a férjemmel, együtt jöttek haza a munkaszolgálatból, Pista meglépett, bujkálásban maradt meg, és a többiek, akik hazajöttek, mind Auschwitzban voltak! Olga sógornőmnak a lánya 14 éves volt akkor, de olyan fejlett nagylány volt, hogy azt mondták, húsz éves. Vitték őket dolgozni mindenhol, aztán elvitték őket Allendorfba, és ott szabadultak fel. Ott dolgoztak valamilyen – én nem tudom milyenben – kertészetben, vagy hol.

Azután 45-ben a strómantól visszavette a férjem meg Pista sógorom a konfekcióüzemet, csinálták tovább, Pali meg Miskolcon megnyitotta az apósomék áruházát, és ő ott kezdett dolgozni. Palinak a felesége meg a kislánya Auschwitzban meghalt, és ő újra megnősült, úgyhogy ők ottmaradtak Miskolcon a feleségével. Később Pista sógorom is leköltözött Miskolcra, és ketten csinálták az áruházat. És amikor majdnem csődbe vitték, akkor kapcsolódott be a férjem. Közben eladtuk a jánoshalmi házat 100 ezer forintért, ami akkor nagyon sok pénz volt – akkor volt új a forint –, és azt fektettük be a miskolci áruházba. Evvel a 100 ezer forinttal a férjem föllendítette a bótót, és nagyon jól menő üzlet lett.

Én a háború után beiratkoztam az egyetemre, de mikor a férjem hazajött a munkaszolgálatból, rögtön terhes lettem, és volt egy héthónapos koraszülésem. Egy halott kisbaba. 1946-ban pedig volt egy nyolchónapos koraszülésem, ami annyit jelentett, hogy a bombatámadásnál olyan károsodást szenvedtem, hogy egy bizonyos ideig tudtam a gyereket, mint veszélyeztetett terhes hordani, de életképes gyereket nem tudtam világra hozni. Azt mondta az orvos, aki apukámnak volt nagyon jó barátja és kollegája, és nekünk családi barát meg házi orvosom volt, hogy: „Idefigyelj Magda! Ha ezt az egy gyereket föl akarod nevelni, ne kísérletezz! Két halott szülés után ne kísérletezz!” Az csak pár éve derült ki egy orvosi röntgennél, hogy mindennek az volt az oka, hogy a bombatámadásnál eltört a hátsó alsó csigolyám, és rosszul forrt össze.

Amíg nem jött az államosítás, a férjem mindig hétfőn lement Miskolcra, és pénteken hazajött. És mikor már minden egyenesbe jött, akkor jött az államosítás, úgyhogy a jánoshalmi ház így Miskolcon lett államosítva. Egy az egybe elvették az áruházat, és megint a nulláról kellett kezdeni. Akkor a két fiú, Pali és Pista elment valamilyen állásba, a férjem meg hazajött, és miután ő konfekcióüzem-tulajdonos volt, egy frászban voltunk, nehogy kitelepítsenek bennünket. Mikor a felettünk lévő lakót kitelepítették – egy nagyon helyes, szintén zsidó házaspárt, azok is épphogy átvészelték a háborút meg az üldöztetést, és azok is nagyvállalkozók voltak –, akkor pánikba estem. Na, mondtam, mi leszünk a következők. Volt egy csodálatosan szép pianínóm, mert én komolyzenével foglalkoztam, úgy, mint az anyukám, és gyors iramban eladtam a gyönyörű pianínómat hat- vagy hétezer új forintért. Akkor az nagyon sok pénz volt. Mondom: „Ha elvisznek

bennünket, a pianínót nem vihetjük magunkkal, hát legalább legyen pénzünk az induláshoz!”

A férjem konfekcióüzemét szintén államosították. Nem tudott mit csinálni, elment sofőrnek, mert ott nem kellett megmondani, hogy konfekcióüzem és egy nagyáruház tulajdonosa volt, így az önéletrajzába nem került be. Hála istennek, a kitelepítést megúsztuk, de a férjem végig azért nem ment el rendes tisztviselői állásba, mert mindenhol be kellett írni az előző foglalkozást. Azt nem írhatta be, hogy nem volt semmi.

Először az élelmiszer-szállítási vállalatnál volt teherautósofőr, a végén aztán a Taxi vállalatnál dolgozott mint taxisofőr. Onnan is ment nyugdíjba. Nem volt könnyű dolga a férjemnek, én meg anyagilag nem tudtam besegíteni, nem tudtam elmenni dolgozni, azon egyszerű oknál fogva, hogy se egy nagymama, se egy nagynéni, senki nem volt. Nem tudtam kire bízni a gyereket. Közben János mikor kisiskolás volt, első elemista, az ég egy adta világon minden gyerekbetegséget, amit lehetett, hazahozott. Beoltották őket első elemiben diftéria elleni oltással, következő héten a létező legsúlyosabb diftériát kapta a szérumtól, úgyhogy rohammentővel vittük a László Kórházba, ahol élet-halál között volt. Hazahoztuk, akkor viszont a László Kórházból hozott egy kanyarót. Ez a kettő kiváltott nála aztán egy szívizomgyulladást.

Ráadásul én meg kaptam egy epe- és májgyulladást és egy olyan sárgaságot, hogy hat hétig feküdtem. Én feküdtem egy kihúzható rekamié egyik oldalán lázasan a sárgasággal, a másik oldalon meg feküdt János. És a gyerek úgy járta végig szívizomgyulladással a négy elemet, hogy majdnem végig feküdnie kellett. Hála a Jóistennek, kiheverte teljesen, de állandóan figyelni kellett, és nagyon nehéz volt úgy szoktatni, hogy neked most pihenni kell, elmész iskolába, de ha hazajössz, le kell feküdni. A szívizomgyulladás nem volt egy egyszerű dolog, és hordani kellett a Heim Pál Kórházba a szívspecialistához. Tehát az, hogy elmenjek dolgozni, kivitelezhetetlen dolog volt. Csak a gyerek, a gyereknevelés meg a háztartás volt nekem. De nem hiányzott a munkahely, ezt szoktam meg.

János a nagy Szigetbe [XIII. kerület, Radnóti Miklós utca 8-10., az 1950-es évektől Rajk László Általános Iskola, ma Gárdonyi Géza nevét viseli. - A szerk.] járt általánosba, egész nyolcadikig, és utána a Bolyai Gimnáziumba. Jó tanuló volt. Tudta azt is, hogy zsidó gyerek, de abban az időben nem nagyon lehetett hittanórára járni. Mindent tudott, csak nem érdekelte. Mikor valakiről mesélt, mit tudom én, osztálytársról, rákérdeztem: „Te, mondd, ez milyen vallású? Zsidó?” Azt mondta: „Mama! Hagyjál békében! Nem érdekel engem, hogy az zsidó vagy keresztény.” De a barátaira rákérdeztem, mert érdekelt a társasága, hogy azok milyenek. János volt talán a legtájékozottabb zsidó ügyekben a családban. Ha valami van, ma is mindig elmagyarázza.

Itthon semmilyen ünnepet nem tartottunk a háború után, csak születésnap volt. Se karácsony, se Hanuka, semmi. A fiam gyerekkorában nem az ünnep volt a lényeg, hanem az, hogy élni tudjunk. Hogy a férjem meg tudja keresni azt, hogy a családját eltartsa, és hogy a gyereket föl tudjuk nevelni. Mert mindig azt mondta: „Tőlem elvettek mindent, de a fiamból urat nevelek.” És ez sikerült. De nem kis áldozat volt! Nagyon sok mindenről le kellett mondani ahhoz, hogy a fiam nyelvekre taníttassuk. Elküldtük először Németországba nyelvtanfolyamra, aztán Angliába nyelvtanfolyamra, szóval lehetőségünk szerint a maximumot nyújtottuk neki. Nem arról van szó, hogy éhezünk! De az, hogy a férjem egymaga meg tudja teremteni a megélhetésünket, az nem volt egyszerű dolog.

A férjem reggel – mivel a sofőrök hat órákor kezdtek – már elment itthonról fél ötkor, és késő este, ameddig fuvarozni kellett, addig távol volt. Így teltek az ötvenes évek. Volt társaságunk, egy komoly baráti, értelmiségi társaság. Kilencven százaléka zsidó volt, egy része az apukám révén orvosok. Mentek a kártyapartik, a férjem nagy bridsjátékos volt, a férfiak bridszeltek, mi nők römiztünk. Mentünk kirándulni is, nyáron is voltunk több napig a Balatonnál, ahol az egész társaság összeverődött. Az államosításig, és míg a gyerek nem volt iskolás, minden májusban lementünk Görömböly-Tapolcára, ahol az egyik sógornőmnak volt villája, és egész őszig ott voltunk a gyerekekkel. Jánoshalmára csak a holokaust emlékünnepre mentünk vissza, 1989 után. Nem volt senki barát vagy rokon, aki ott maradt volna. Császártöltésen sem voltam, csak keresztülutaztam rajta, Miskolcon meg egyáltalán nem voltam a háború után. Autónk nem volt, hát a férjem reggeltől estig autót vezetett. A fiam volt az első autótulajdonos, aki autónyeremény-betétkönyvvvel nyert egy autót.

1956-ban a baráti körünk nagy része disszidált. Akkor összeült a család itthon maradt Weizenfeld része is – 1948-ban ugyanis a férjem legidősebb nővére, Olga és a családja már kiment Ausztráliába. Mentek? Kiszöktek. Gyalog mentek Bécsbe! Legelőször a sógornőm lánya ment el a férjével. Ő itt már elvégzett két évet az orvosi egyetemen, de állandóan szekálták, hogy a papája bornagykereskedő – magyarul rossz káder volt. Nem a vallás számított akkor, hanem az, hogy ki milyen káder. Utánamentek a sógornőmék is, és Ausztráliában végül a sógornőm egy szál lánya Sydney legnagyobb kórházának a hematológus osztályvezető főorvosa lett. Az egész élethez tulajdonképpen szerencse kell.

1956-ban Pali, meg sógornőm, a férjem legfiatalabb testvére összeültek, hogy együtt menjünk el, disszidáljunk. Azt mondtam: „Én itthonról nem megyek sehova. Minek? Nyelvet nem tudok, hiába tanultam még a gimnáziumban nyolc évig németül, latinul, franciául. Nekem senkim sincs, én nem akarok kiszolgáltatottja lenni senkinek. Én nem megyek.” A férjem – annak nagyon mehetnékje volt – azt mondta: „Kérdezd meg a gyereket! A gyerek már nem pici.” János akkor már 13 éves volt, és azt mondta: „Én a mamával itt maradok.” Ezzel a disszidálási téma le lett zárva. És amikor húsz évvel ezelőtt kimentünk Ausztráliába a sógornőmékhez – ők hívtak meg, és ők küldték a repülőjegyet is –, azt mondtam a férjemnek: „Látod, most elmegyünk megnézni, hogy hova kellett volna 45-ben menni.” Mert akkor kellett volna elmenni. Mert ott az ember új életet kezd. De ki mert akkor elmenni?! Vártam a szüleimet. Ha isten adta volna, hogy hazajönnek, és engem nem találnak meg? Nem volt olyan könnyű akkor külföldről kapcsolatot tartani. Ausztráliában aztán az egész család, korhatár nélkül meghalt, tehát most a differencia az lenne, hogy Ausztráliában lennék egyedül. Hát akkor inkább legyek itt egyedül. Akármilyen milliomos lennék, akkor sem ebédelnék kétszer.

Külföldre nyaralni a hatvanas évektől kezdve jártunk, előtte nem volt olyan nagyon divat külföldre menni. Én a háború előtt még a gimnáziummal iskolakiránduláson voltam Olaszországban, meg Ausztriában, pont az Anschluss előtt jöttünk haza Bécsből. Az anyagi kérdés volt, hogy az osztálytársaim közül ki engedhette meg magának, hogy elutazhasson. 150 pengőbe került egy ilyen egyhetes olaszországi út, de akkor 150 pengő nem volt kevés pénz. A férjemmel is először Olaszországba mentünk, akkor, amikor behozták a 70 dolláros útlevelet 1960-ban [A 60-as, 70-es években kétféleképpen lehetett nyugatra utazni: évente egyszer egy nyugati rokon meghívója alapján, vagy háromévente egyszer turistaútlevelel. Ez utóbbihoz 70 dollár költőpénzt lehetett kiváltani, több valutát büntetendőnek számított kivinni az országból. A szerk.]. Kiváltottuk az

útlevelet, kiváltottuk a kétszer 70 dollárt, és három hétig végigutaztuk Olaszországot, még Palermóban is voltunk, Szicílián. Ebből a kétszer 70 dollárból. Nagyon olcsón. De akkor mások voltak az árak, akkor 1 dollárért lehetett 1 gramm aranyat venni. De mi nem seftölni mentünk. Mi vittünk egy koffer ennivalót, kajára nem kellett költeni, mert állandóan volt a táskában kolbász, sajt, kenyér. Mindig olcsó szállodákban voltunk és vettünk cirkuláré jegyet, ami 1300 forintba került. Egy hónapig lehetett éjjel-nappal utazni, és mindig éjszaka utaztunk, akkor az nem került szállásba. Életünk egyik legjobb nyaralása volt ez.

Utána aztán nagyon sok helyen nyaraltunk, végigutaztuk Európát. Miután semmi extra allűrjeink nem voltak, minden évben elutaztunk két hétre. Izraelben sajnos nem jártam, a családom volt, mindenki, csak én nem, de tán háromszor voltunk Olaszországban, nem tudom hányszor Spanyolországban, Jugoszláviában voltunk a Hvar szigetektől kezdve mindenhol. Azért maradt meg családi ékszer, amiket eladogattunk! Úgy maradt meg, hogy a nagybátyám odaadta a házmasternek. Nem tudom, mért bízott olyan nagyon a házmasterünkben. Mikor hazajöttem a gettóból, mondtam, hogy: „Mátyás bácsi! Kérem szépen vissza az ékszereket!” Nagyon sok ékszer volt, családi ékszerek. Azt mondta: „Elvitték az oroszok.” Na, amikor a férjem hazajött, mondtam neki, hogy Mátyás bácsi nem adta vissza az ékszereket. Ő akkor szerzett a rendőrségen egy valamilyen nexust, egy nyomozót, és a Mátyás bácsit bevitték. Ott is tagadta, a végén rátettek egy gázmaszkot, attól megijedt, és rögtön megmondta, hogy az ékszer a kapu alatt van. Ahogy bejön az ember, van egy rács, és az alá volt elásva. A férjem a rendőrnnyomozóval fifti-fifti alapon megegyezett, hogy ha sikerül, akkor az aranynak a fele az övé. Meglett, és a fele is elég sok volt. És akkor azt eladogattuk. Hát így lavíroztunk a nagyvilágban.

Minket a férjemmel a pártdolgozók nem érdekeltek. Agitáltak persze, de soha semmiben nem vettem részt, a férjem se. A baráti köröm, akik idejártak, meg később a kosztosaim is indifferens pártonkívüliek voltak. Nem volt téma. Minek politizáljak? A világot nem tudom megváltani egyedül. Véleményem van mindenről, de ha nem szólnak hozzám, akkor nem kell válaszolnom. Én nyugodt természetű, simulékony ember vagyok. Soha nem kritizálok semmit, úgy van jól, ahogy van. Igyekszem magamnak nyugodt környezetet kialakítani.

Akárcsak én, a fiam is orvosnak készült, latintagozatos gimnáziumba járt. Az utolsó évben mondta neki az osztályfőnöke – mert akkor már régen tanult németül meg angolul –, hogy akinek ilyen jó nyelvérzéke van, az menjen nyelvpályára, ne menjen el orvosnak. Így lett János külker közgazdász. Egyből fölvezték, három nyelvből tett felvételi vizsgát. Jelen pillanatban német, angol, francia, oroszól van felsőfokú nyelvvizsgálója. A fiam mindig magas állásban volt, mert az ARTEX-nél [Külkereskedelmi Vállalat - A szerk.] volt harminc évig, az ARTEX franciaországi leányvállalatánál is dolgozott Párizsban, és miután hazajött, akkor a NIKEX Külkereskedelmi Vállalatnak lett az igazgatója. Utána bekerült a Gazdasági Minisztériumba, ott meg a Közbeszerzési Tanács vezető főtanácsosa volt. A második MSZP választásnál [2002] azt mondta: „Na, ebből a közbeszerzésből elég volt!”, és elment nyugdíjba.

A fiam most társadalmi ösztöndíjas, ahogy én hívom a nyugdíját. Nem dolgozik semmit, majdnem ő a háziasszony otthon, mert a menyem tíz évvel fiatalabb, és ő két kerületnek az ÁNTSZ főorvosa [Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ) állami költségvetésből működtetett, közegészségügyi feladatokat ellátó központi hivatal. – A szerk.], rettenetes sokat dolgozik. Van egy nagyon helyes kislányuk, Zsófi, aki 1983-ban született, és a Közgazdasági Egyetem után most

végzi a második diplomáját, nemzetközi jogot Montpellier-ben. Most megy Párizsba, kötelező gyakorlatra egy nagy nemzetközi bankhoz. A fiamék hat és fél évig éltek Párizsban, kiküldetésben, úgyhogy Zsófi nyolc hónapos volt, amikor kimentek, és már két éves korában francia bőlcsiben volt. Hamarabb tanult meg franciául, mint magyarul. Az első elemi ott végezte, aztán mikor hazajöttek, a Mátyás király úton volt francia iskolában, ott érettségizett, és onnan automatikusan fölvtették a francia egyetemre. Neki is megvan már franciából és angolból a felsőfokú nyelvvizsgálja.

Amikor kiküldetésben voltak Franciaországban, azt mondtam a fiamnak: „Itt olyan a helyzet, amilyen, menjetek a világnak bármelyik részébe, ne gyertek haza.” De a menyem azt mondta, hogy hogy képzeljük azt, hogy ő itt hagyja a mamáját, aki akkor már özvegy volt. A fiam is közölte: „Hogy képzeled mama, hogy téged itt hagylak?” 2000-ben aztán hazajöttek. A fiam ma sem bánja, pedig igazán az egész világot körüljárta, tehát neki rutinja is volt ahhoz, hogy feltalálja magát.

Én háztartást vezettem, és ma is főzök mindennap, de az nem jutott volna eszembe, hogy főzéssel foglalkozzak. 1956-ban azonban a baráti körömnek a nagy része disszidált, és három-négy barátnőm is bejelentette, hogy elmennek, de nem tudják, hogyan alakul a sorsuk. Arra kérnek, hogy az öreg, idős hozzátartozóikkal – akik itt laktak a környéken, és akkor nekem egy 70 éves nagyon öregnek tűnt – tegyem meg, hogy ne hanyagoljam el őket, gondoskodjak róluk. Mondtam: „Jó, nem probléma. Itthon vagyok, háztartást vezetek, ha ezen múlik, hogy egy ebédet úgy főzök meg, hogy többet főzök, akkor természetes. Amennyibe kerül az alapanyag, annyit elszámolunk egymással.” Azután mindig jött még valaki, hogy: „A barátnőmnek a mamája is itt maradt egyedül, nem vállalnád el?” Így felszaporodott a társaság harmincra, és egy nagyon jó kollektíva, baráti társaság alakult ki.

Volt egy házmesternő a Szent István park 2-ben, ő vitte el azoknak az ebédet, akik nem tudtak idejönni. Csak olyanokat vállalt, akik effektíve rá voltak szorulva, mozgássérültek vagy nagyon betegek voltak. Volt csereedény, vitték nekik az ebédet, és hozták vissza az edényt, ahogy most csinálják. Aki itt evett, az a kisházban ült le. Turnusokban jöttek, hármával, megvolt mindenkinek az időpontja. Percnyi pontossággal be volt osztva. Egy órákor elkezdtem az éthordókat tölteni, amit a nő elvitt. Mikor a szállítás lebonyolódott, akkor jöttek ide az én barátaim, barátnőim, a szűk baráti körhöz tartozók. És akkor én tálaltam. Kétféle kaja volt. Megkérdeztem, melyiket akarják, melyiket nem akarják. Mindennap friss süteményt sütöttem, de minden istenadta nap. Nem tudom, hogy csináltam, ma már nem működne, nem is tudom elképzelni. De olyan gördülékenyen ment. És ez ment szombaton, vasárnap – szóval nem volt egy szabadnap se. Viszont június elsején leálltam, és szeptemberig szünet volt.

Végül több mint harminc évig csináltam ezt. A kosztosaim között az nem számított, hogy ki milyen vallású, hanem aki nem volt szimpatikus, azt elzavartam. Volt olyan zsidó is. Szekáns öregasszony volt, mondom: „Köszönöm, most szakítsuk meg a barátságunkat, és ne szóljunk egymáshoz.” Egy idő múlva az öregek lemaradtak sorban, betegek lettek, meg kórházba kerültek, meg meghaltak, akkor csak gyerekekkel foglalkoztam. A szülők elmentek dolgozni, a gyerekekről nem tudtak gondoskodni, és egy csomó barátom gyereke járt hozzám. Egész az egyetemig jártak ide, míg el nem végezték. Idejöttek ebédelni, és utána itt ragadtak, itt volt a napközi, itt volt a dumaparti. A gyerekekkel abszolút baráti viszonyunk lett, a mai napig nagyon jóban vagyunk velük. Amikor aztán a gyerekek maradtak ki, közben a szülők mentek nyugdíjba, akkor megcserélődött, és akkor a szülők jöttek ide ebédelni.

Úgy szerveztem meg az egészet, hogy az ebédhez én szereztem be a hozzávalót, én mentem vásárolni. Nem a piacra, hanem ide az Ági zöldségeshez. Ágival összebarátkoztam, neki mindig megmondtam, mire van szükségem, elment, és beszerezte. Mondjuk fölküldött 25 kg krumplit meg mindent. Mindig előző délután, vagy előző nap gondoltam ki, hogy mi lesz holnap. Reggel lementem az apróságokat megvenni, majd nekifogtam főzni. Két tűzhely kellett eleve. És arra is kellett plusz, hogy ha ne adj' isten elromlik a főzőn valamelyik platni, akkor is legyen.

60 éves volt a férjem, amikor a sógornőm egy szál huszonnégy éves fia meghalt. Egy csodálatosan szép, makkegészséges fiú. Lipcsében járt egyetemre. Akkor jött divatba a számítástechnika, és ott kint elvégezte a legmagasabb fokozatig. Hazajött huszonnégy éves korában, elkezdett dolgozni, rosszul lett, és hónapok alatt leukémiában meghalt. Az egész család összezuhant. Borzasztó volt. Akkor a férjem azt mondta, hogy ő olyan idegállapotban van, hogy nyugdíjba megy, leszáll a volán mellől. És akkortól ő segített nekem. Nagyon jól tudott krumplit meg zöldséget pucolni, meg nagyon szeretett vásárolni.

Mire megtörtént a bevásárlás, addigra a férjem megpucolta a krumplit, zöldséget. Minden istenadta nap legalább kétfélét főztem. A kosztosaim nagyon szerették a vadas húst krumplis krokettel, volt rántott hús, volt fasírhús, volt pörkölt, voltak főzelékek, levesek, és mindenféle sütemény, a tortától kezdve a bejgliig, amit el lehet képzelni. Minden. Szegény anyám, mikor férjhez mentem, írt egy receptkönyvet nekem – az szent ereklyém volt – egy orvosi naplóba a saját kezével, süteményekről, és azt mindig elővettem. Amikor sütöttem, 30 évig mindennap a recept ott volt előttem, nehogy valamit kifelejtsek. Hát miért kellene nekem megtanulni, hogy 10 deka cukorhoz meg 20 deka cukorhoz, meg a nem tudom mennyi liszthez mennyi élesztő meg mennyi sütőpor kell? Elővettem a receptet, odatettem mellém, kikészítettem a belevalókat, és kontrolláltam a szakácskönyvből, hogy az ténylegesen annyi, és nem felejtettem ki semmit.

Olyan gyorsan ment a főzés, annyira belejöttem! Eleinte nem ment, amikor kezdtem az öregekkel, a barátaimnak a szüleivel. Amikor férjhez mentem, nem tudtam semmit főzni, a nagynéném és a nagyanyám főztek. Minden délből egy kis kosárával szaladtam a Pozsonyi útra a Kresz Géza utcából, s vittem haza a kaját. Mert a férjem mindig hazajött ebédelni, és mindig egy frászból voltam, hogy nehogy előbb érjen haza, mint én. És a férjem nem tudta, hogy amit ő olyan jóízűen megevett, azt nem én főztem. Csak évtizedek múlva mondtam meg neki. Semmit, egy teát nem tudtam főzni.

A háború után volt egy nagyon jó házvezetőnőm, egy dunabogdányi parasztlány. Akkor fogadtuk fel, amikor János beteg volt, és nekem sárgaságom volt. Ő zseniálisan tudott főzni, és nagyjából tőle tanultam meg. De akkor még nem voltam rutinírozott. Mondjuk hármunknak a háztartását elvezettem. Az államosítás után azt mondtam a férjemnek, hogy inkább mindent eladok, de a Mariskát tartsuk meg. Mert ő családtag volt, és imádta a gyereket. Imádta! Az nem igaz, hogy hogy foglalkozott vele! Pedig egyszerű sváb parasztlány volt. De nagyon rendes volt. És amíg Mariska itt volt, addig nekem nem kellett főzni, csak belenéztem a lábasba, hogy mi lesz ebédre. Aztán lassan, szakácskönyvekből meg egyebekből meg az akaratomból úgy kifejlődött.

Szegény kosztosaim átvészelték a tanulódőmet, amíg megtanultam böcsületesen főzni. A végén aztán már rutinszerűen csináltam, és ahogy szaporodott a kosztosaimnak a száma, aszerint nőttek a lábosok. Lábosméretre tudtam, hogy ekkora lábos ennyi embernek elég, ekkora fazék leves ennyi embernek elég – és ez centire ki volt számítva. Olyan, hogy másnapra valami is el legyen téve,

olyan nem létezett. Elfogyott minden, úgy volt kiszámítva.

Egyik kedvenc nála a vadas hús volt: Én zsírral főztem mindig, hol disznó, hol libazsírral. A vadas húst úgy csináltam, hogy húslevesben megfőztem a marhahúst. A vadas szósznál a sárgarépát megreszeltem, rendesen a reszelővel, és a reszelt sárgarépát borssal, babérlevéllel külön megfőztem. A levesben, ami volt zöldség, azt krumplinyomóval átnyomtam, csináltam egy rántást, amibe belejött mustár, tejföl, egy nagyon pici ecet, egy kis cukor, ízlés szerint megízesítettem. A marhahúst kiszedtem a húslevesből – általában fehérpecsenyét, ami a legjobb része a marhahúsnek, nagyon jól lehet szeletelni, és nem száraz, hanem jó omlós –, fölszeleteltem, és a vadas saftba beletettem.

Lezajlott az ebéd, utána én mosogattam, mert nem volt elég precíz ehhez senki se. Mert én minden nap minden edényt, evőeszközt lesúroltam. És utána megszűntem háziasszonynak lenni. Délután jött a társadalmi élet. Ha valaki délután megkérdezte, mi volt ebédre, annak legszívesebben elharaptam volna a torkát. Mondtam, az ebéd lezajlott, elmosogattam, kijöttem a konyhából, kész. Akkor én átmentem privátba. Az nem volt téma a barátokkal, hogy: „Jaj, mit főztél, mi volt?” Tudták, hogy nem szeretem, ha megkérdezik, mert nekem kellett akkor az az idő, hogy kikapcsoljam magam a konyhából. Vagy társaságba mentünk, vagy nagyon sokat jártam koncertre, Operába. Az Opera főtitkára volt a legjobb barátunk, és attól örökké voltak jegyek. Anyagilag én annyi operát és annyi koncertet nem engedhettem volna meg magamnak, de a kultúrigényem az megvolt rá.

A főzésből annyi pénz jött be, hogy a háztartásom ingyenben volt, arra nem kellett pénzt költeni. Ebből a főzésből nem kellett fizetnem adót se. Föl is jelentettek egyszer. Jött a nagy ÁNTSZ, és megállapították, hogy semmi szabálytalanságot nem követek el azzal, hogy beteg, idős embereken segítek. Effektíve tényleg az volt a nagy része, akiknek hazaszállítottam, hót beteg emberek voltak. Akkor bementem a fővároshoz, kaptam egy hivatalos papírt, hogy beteg, idős embereknek főzök, akik annyit fizetnek nekem, amennyi a kiadásom. Akkor volt 10 forint egy ebéd. Szóval az én háztartásom teljesen ingyen volt. Amit a férjem keresett, míg dolgozott, annak egy részét eltettük. Mindig azt mondta, hogy tizenhárom évvel idősebb nálam – ami nem számított, nem ez volt a lényeg –, úgy szeretné, hogy ha én ne adj' isten egyedül maradok, nekem anyagi gondom ne legyen.

A férjem tizenöt éve halt meg. 1968-ban ment nyugdíjba, zseniálisan jó kondícióban volt, még a halála előtt, a 85. évében is. Nem látszott rajtunk a tizenhárom év korkülönbség, nagyon-nagyon jól nézett ki. December 14-én lett volna a 85 éves születésnapja és 12-én halt meg. Nem volt soha semmi baja, de pillanatok alatt kapott egy olyan szívritmuszavart, hogy pacemakerrel sem lehetett helyrebillenteni, és három hét alatt meghalt. De nagyon jó kondícióban lévő és végtelenül rendes ember volt. Ötvenkét évig éltünk együtt, kimondottan jó házasság volt. Nem tett soha szemrehányást, hogy mért maradtunk itt. Jól elvöltünk a konyhában.

Én alapjában véve alanyi jogon nem vagyok nyugdíjas, de szép csendben éhen halnék, ha akkor nem gondoskodott volna a férjem arról, hogy ha egyedül maradok, ne legyen anyagi gondom. Nem arról van szó, hogy a fiam nem segítene, de nem szeretnék a nyakukba szakadni. A körzeti orvosom volt jópofa, amikor a férjem meghalt. 15 évvel ezelőtt az első özvegyi nyugdíjam 7300 Ft volt. Nagyon jóban vagyok a körzeti orvossal. Azt mondta: „Magdika, most mi lesz magával? Ebből hogy fog megélni?” Mondom: „Drága doktornő! Nem azért főztem több mint 30 évig, hogy most

haljak éhen.”

Amikor főzni kezdtem, elhatároztam, hogy 70 éves koromig főzök, és amint betöltöttem a 70 évemet, abban a percben abbahagytam. Azóta azért főzök magamnak, természetesen, disznóhúst is, mindent, ami nem hal. És ugyanúgy van, mint amikor a kosztosaimnak főztem, hogy az ebéd leves nélkül nem ebéd. Otthon szegény apám mindig azt mondta a házvezetőnőnknek: „Az ebéd leves nélkül nem ebéd.” Ez annyira belém rögződött, és ugyanez van a fiaméknál is. Ők is levesesek, a menyem is mániákusan húsfélét főz egyszerre. De leves nélkül étkezés nincs. Az időmbe belefér.

A zsidósághoz, a zsidó identitáshoz való viszony az én magánügyem. Nem tagadom, hogy zsidó vagyok, kiállok maximálisan minden zsidó ügyben. De én nem voltam vallásos soha, bevallom férfiasan. A zsidó hagyományokból csak addig tudtam konkrétan valamit, hogy milyen ünnep van, mit, hogy kell csinálni, amíg a szüleim megvoltak. De őket elvitték, nem jöttek vissza. A háború után meg nem volt kitől kérdezni. Aki tudta, a nagybátyám meg a nagynéném biztos tudta, ők a gettóban haltak meg. Itt maradtam egyedül, nem volt kit kérdezni. Akik meg Jánoshalmán az esküvőnkön voltak, meg aki a tanú volt, azok is elpusztultak Auschwitzban. Ma Jánoshalmán abból az óriási zsidó közösségből van két darab zsidó. Kettő! Mindig hívnak jánoshalmi találkozóra, de ott már csak csupa szélsőjobboldali gojok vannak. Engem nagyon szeretnek, de dísz-zsidónak nem megyek oda. Minden évben, amikor lemegyünk holokauszt ünnepre, van mit tudom én tíz zsidó, épphogy összejön annyi, hogy el tudják mondani az imát.

Itt a házban is összesen vagyunk ketten zsidók. De a másodiknak – avval együtt voltam a gettóban, s annak a papája szedett ki a romok alól – a férje keresztény volt. Nagyon rendes, nagyon aranyos volt, és nagyobb zsidó volt, mint a felesége. Akivel mostanában sétálok napközben, ő is keresztény. De nagyon rendes nő, mert a barátnőmnek – ő zsidó volt természetesen, a Szeretetkórházban halt meg – nagyon sokat segített.

Széder estére a Thököly úti zsinagógába megyek minden évben a barátaimmal. Zsinagógába egyébként nem jártam, csak megnézni voltam. Ez lelki dolog. Az én apukám olyan vallásos volt, hogy az egész imakönyvet fejből tudta. Lehet, hogy magamat büntetem azáltal, hogy nem megyek. Nem megyek el mászkerra sem 45 óta. Ebből a részből olyan meghasonlott valaki vagyok. Nem megyek, mert nem tudok menni. Nem tudom, miért. Majd az égiek megbüntetik érte.

Egy családtagomnak sincs sírköve. Azt sem tudom, hogy hol van Császártöltésen zsidó temető. Már lehet, hogy szántóföld. A nagyanyám és az egyik nagynénim a rákoskeresztúri temetőben lett 42-ben eltemetve. Halvány gőzöm nincs, hogy hol. A férjemnek az volt a kívánsága, hogy mivel a szüleit elégették, szórjuk szét a hamvait. Én ugyanezt szeretném.